

De SDAP

1906 - 1910

'Voor de anarchistische richting was in Zeeland niet meer dan een oppervlakkige belangstelling, die meer de persoon van Domela Nieuwenhuis betrof dan zijn leer. Betere kansen waren er voor de parlementaire richting' schrijft P.J. Meertens in zijn bekende opstel over de opkomst van het socialisme in Middelburg. De belangstelling in Zeeland als geheel voor het anarchisme kan oppervlakkig geweest zijn, in Vlissingen en Middelburg was dat zeker niet zo. Misschien waren de kansen voor de parlementaire richting in Middelburg beter, doch in Vlissingen geenszins.⁵¹⁰

a. de moeizame oprichting van de Vlissingse SDAP-afdeling

Een jaar na oprichting liet de SDAP voor het eerst haar stem in Zeeland horen. Niet, zoals Meertens stelt, door de oprichting van een afdeling in Middelburg, want de Middelburger Jaap Mullié is toen in zijn plannen blijven steken. In december 1895 maakte Henri van Kol echter (op eigen kosten) een korte propagandareis langs Goes, Middelburg en Vlissingen. In Middelburg werd vooreerst op zondag 26 april 1897 met 30 leden een arbeiderskiesvereniging 'Ontwikkeling' opgericht. Voorzitter en secretaris van deze vereniging waren de latere bekende sociaal-democraten Cornelis van der Weel en Jan Onderdijk. Het program van de vereniging lag zeer dicht bij dat van de SDAP. Zij wilde vooral voor de vertegenwoordigende lichamen kandidaten stellen of steunen, die de belangen van de arbeiders behartigden *'hetzij in woord of daad, onverschillig welke richting zij voorstaan'*. Het duurde tot 27 februari 1898 voordat Van der Weel acht medestanders had om een SDAP-afdeling op te richten. Met 'Ontwikkeling' werd vervolgens afgesproken dat zij voor verkiezingen de kandidaten zou stellen. Het ledental van de SDAP-afdeling verliep als volgt:⁵¹¹

Staat 7.1. Ontwikkeling ledental SDAP-afdeling-Middelburg, 1898-1906.*

datum	aantal
7/2/98	5
27/2/98	8
28/3/98	10
30/6/98	12
1/3/99	15
3/10/99	20
19/3/00	21
10/10/01	28
14/1/02	27
8/12/03	33
4/2/05	42
7/4/05	45
31/12/05	57
31/3/06	60

* Bron: archief-SDAP, corr. afdeling-Middelburg - PB.

Deze kleine afdeling moest de partij behalve in Middelburg ook in de hele provincie vertegenwoordigen. Het anti-revolutionaire Zeeland was echter onbelangrijk voor de SDAP en vervolgens was Vlissingen weer interessanter dan Middelburg. Vlissingen kende immers grootindustrie, was een arbeidersstad, maar voor sociaal-democraten vrijwel ontoegankelijk. De Middelburgse SDAP-ers probeerden van alles om de partij er ingang te doen vinden, maar waren daar te zwak voor. Zij gingen mank aan geldziekte, zoals penningmeester Cornelis Romeijn het uitdrukte en de centrale partijkas kon of wilde weinig steun bieden. Propagandisten kwamen zelden naar Zeeland en leverden de afdeling vrijwel altijd veel correspondentie en moeiten met het Partijbestuur op om voorgesloten gelden terug te krijgen. Op een gegeven moment riep Romeijn uit dat als het Partijbestuur niet wilde betalen, '[wij] zullen [...] probeeren propaganda te maken zonder centen van het Partijbestuur dat zou ons dan ook heel wat liever zijn als altijd dat gezeur over geen geld, uit Middelburg komt toch niet het minst.' Jaarlijks maakte Wibaut 1200 gulden naar de centrale partijkas over, ongeveer anderhalf maal het jaarinkomen van een geschoolde werkmans. De plaatselijke afdeling kreeg van hem slechts voorschotten.⁵¹²

Zij drong bij de partij tevergeefs aan op een propagandist. In de herfst van 1900 werd een provinciale vertegenwoordiger (een plaatselijke partijgenoot die enige vergoeding kreeg) aangesteld, doch dat zette weinig zoden aan de dijk. Ph.

25. De afdeling-Middelburg van de SDAP in 1904. Links staat G.W. Sannes (met vlindestrik), zijn vrouw Betsie zit helemaal links (in zwarte jurk, voor hoogstwaarschijnlijk A. Ogterop in witte jurk). In het midden zit met de armen over elkaar waarschijnlijk Jaap Mullié, aan zijn linkerhand, met de hand op Het Volk Dirk Bimmel. Jan Onderdijk staat met de hand op diens schouder achter Bimmel. Links, schuin achter Jan Onderdijk, staat (met strikje) zijn broer Louw. Cees van der Weel zit ietwat schuin met zijn hand voor De Baanbreker.

H. ter Meulen kreeg veel te weinig financiële armslag om succesvol propaganda te kunnen voeren. Hij wist slechts afdelingen in Aardenburg, Oostburg en Ouwkerk op te richten. Het Partijbestuur gaf voor Vlissingen echter zo weinig subsidie, dat hij geen kans zag er vergaderingen te beleggen. Het bracht hem tot wanhoop: *'Moet Vlissingen nu maar blijven wat het is: een broeinest der anarchie?'* Hij gaf het Partijbestuur anderzijds echter weinig grond tot vertrouwen. Vage verhaaltjes over kritiek op M.A. Bil (*'of Billder'*) en de mededeling dat vooruit niet te bepalen was of er veel mensen op een vergadering zouden komen (*'hangt m.i. van het toeval af'*) klonken niet erg overtuigend. *'Vlissingen blijft nog steeds voor ons gesloten. 't Is jammer, maar er is niets voorloopig te beginnen. Voor die stad moet ik eerst heel veel geld hebben. En dan is 't nog dubieus'*, verzuchtte hij eind 1901. Voor SDAP-ers zou de stad nog een hele tijd gesloten blijven. Een vergadering met F.W.N. Hugenholtz ging in januari 1902 niet door omdat er slechts zeven aanwezigen waren. Een kiesrechtvergadering in september trok veertig bezoekers, want 'Patrimonium' zou in debat treden. *'Mogen de socialisten begrijpen, dat de vrijmaking der arbeiders het werk moet zijn van de arbeiders zelven en dat als de meneeren en mevrouwen het voor hen moeten opknappen, er niets van terecht komt'*, smaalde Domela Nieuwenhuis. Een maand later werd Ter Meulen vervangen door de gewezen vrije socialist Dirk Bimmel, maar ook hij kon in Vlissingen niets bereiken. In september 1904 kwamen slechts 3 bezoekers naar een vergadering met Mullié en Bimmel.⁵¹³

Volgens *De Toekomst* waren echter niet alle Vlissingse geestverwanten van de SDAP opgekomen. De partij had kennelijk dus meer dan drie medestanders in Vlissingen. Een van hen was Fons van Olm, die als enige Vlissingse socialist in de 'Socialistenbond' gebleven was. Na zijn ontslag op 'de Schelde' in 1902 verdienende hij zijn geld onder meer door te colporteren met sociaal-democratische publicaties. De vrije socialisten waren voor hem schreeuwers geworden die overal *'hunne afgetrokken redenanties'* debiteerden en uitblonken in inconsequentie. Stecher schold op de coöperatie, maar werd even later toch bestuurslid van 'De Broederband', hij schold op politieke actie, maar werd wél lid van de kamer van arbeid. In 1905 had Van Olm een klein groepje medestanders, meest lieden die zich na de spoorwegstakingen in Vlissingen hadden gevestigd: de spoorwegambtenaren Dirk en Piet Praag en met name Jan Anthonie Pieterse van Wijck, die op 'de Schelde' werkte.⁵¹⁴

De zwakke krachten van de Middelburgse afdeling en de geringe interesse van SDAP als geheel, waren niet de enige oorzaak van het late moment waarop een SDAP-afdeling in Vlissingen werd opgericht. Van Olm wist lang niet zo de mond te roeren als Frits de Kaart, Koo Joosse of Levien van Oorschot; hij was niet zo'n prater. Hij was volop parlementair en ervan overtuigd dat de SDAP veel beter uitgerust was dan andere stromingen om de zaak van de arbeidende klasse te bevorderen. Dit was een andere oorzaak waardoor de SDAP in Vlissingen zo impopulair bleef. De partij gedroeg zich maar al te vaak alsof zij de wijsheid in pacht had. Het socialisme van de SDAP had, zo meende zij, een wetenschappelijke basis en was dus van een heel wat hogere orde dan wat het vrije socialisme bood. Hoog werd daarom opgekeken tegen het dagblad van de partij, *Het Volk*. *'Dat was een mooi blad. Een prachtig blad. [...] Dat beviel ons goed, temeer daar wij toen pas gingen zien wat er in de wereld te koop was.'* 'F.M. Wi-

baut schreef daar economische kronieken in waar ze tegenwoordig een puntje aan kunnen zuigen. [...] Het werd gespeld als het ware.⁵¹⁵

Superioriteitsgevoel klonk door in de kritiek van de Zeeuwse sociaal-democraten op de Vlissingse arbeidersbeweging: de theorieën van 'het anarchisme' maakten haar kapot. Alleen het gezonde verstand van de sociaal-democraten zou haar weer kunnen opbouwen. Dergelijke opvattingen, bovendien uitgedragen door een Middelburgs blad (*De Baanbreker*), droegen in Vlissingen niet tot de populariteit van de SDAP bij. De Middelburgs-Vlissingse tegenstelling, de antipathie bij de Vlissingse arbeiders jegens de heren, de verknochtheid aan de vrij-socialistische principes en aan Domela Nieuwenhuis, vormden de Vlissingse afkeer van de SDAP. Dit kwam in 1902 goed tot uitdrukking in de solidariteitsactie voor uitgesloten textielarbeiders in Enschede (zie hoofdstuk 6 g). *De Baanbreker* wees erop dat Vlissingen veel minder geld had opgehaald voor Enschede dan Middelburg: 'de theorie is luidruchtig genoeg, maar de daden....men oordeele zelf'. 'Ja, men oordeele zelf', antwoordde De Kaart, 'b.v. te Middelburg bestond het Comité voor 't meerendeel uit gefortuneerde personen; voor zoover mij bekend zag ik slechts drie arbeiders [...]. Het Comité te Vlissingen bestond uitsluitend uit arbeiders. Dat een collecte gehouden door mannen als te Middelburg betere ontvangst had, is m.i. begrijpelijk. Komt zoo een Mijnheer die of die aan een woning van een gefortuneerde of neringdoende, zeker wordt zoo'n persoon dan niet afgesnauwd met de woorden 'daar doen wij niet aan'. Te Vlissingen (uitgezonderd heel enkele gevallen) vonden de collectanten overal bij de gefortuneerden en bij zeer vele neringdoenden een afwijzend onthaal [...]. We hebben te Vlissingen wel Wibauts doch die doen aan zulke zaken niet.' Eens te meer was het beeld van de betweterige herenpartij bevestigd.⁵¹⁶

Met de komst van Pieterse van Wijck naar Vlissingen (voorjaar 1904) kreeg de SDAP een militanter vertegenwoordiger. Hij was geboren in Middelburg in 1876 en gold daar in de negentiger jaren als een vooraanstaand socialist. Hij ging in Rotterdam op de werf 'Fijenoord' werken, waarvandaan hij in het voorjaar van 1904 naar de ketelmakerij van 'de Schelde' kwam. Onzekerheid ten aanzien van zijn eigen capaciteiten was hem vreemd en dat is waarschijnlijk de basis geweest van zijn taaie doorzetten. Hij begon 'Vlissingse Brieven' naar *De Baanbreker* te schrijven om, zoals hij dat noemde, 'de sociaal-democratische roffel' door Vlissingen te doen horen. Doch ook Pieterse van Wijck was meer een organisator en schrijver dan spreker. Op vergaderingen kon de SDAP zich alleen doen horen door personen van buiten. Zo traden tijdens de kiesstrijd van 1905 op diverse verkiezingsvergaderingen voor de SDAP in debat: de begaafde landarbeider J. Klene uit Kwadendamme (tegen Talma) en Dirk Bimmel (tegen de liberaal Roodhuyzen). G.W. Sannes besprak voor 200 man 'Sociaal-democratische politiek'. 'Sannes was een aristocraat [...], een uitgesproken SDAP-er hoor, [maar...] die sprak natuurlijk als beschaafd man. Nederlands en niet Zeeuws en of die eenvoudige mensen die daar zaten dat allemaal gesnapt hebben weet ik niet. Maar hij was wel heel sympathiek.' Zo ontstond langzaam maar zeker een klein groepje geestverwanten dat de kern van een nieuwe SDAP-afdeling kon vormen. In november 1905 werden de abonnees op *De Baanbreker* bij elkaar gehaald. Uiteindelijk werd op 19 januari 1906 een afdeling van de SDAP opgericht.⁵¹⁷

b. een schuchter begin, 1906-1907

Voor zover na te gaan waren onder de oprichters van de SDAP-afdeling geen vertegenwoordigers van het witte-boordenproletariaat. Voorzitter Jan de Meij was matroos bij het loodswezen. Hij was in 1876 te Borssele geboren in een oud-gereformeerd gezin. Hij had 13 jaar gediend bij de marine, die in 5 jaar tijd alle vaderlandsliefde er had 'uitgeranseld', zoals hij later zei. Hij was in Den Helder een vooraanstaand lid van de vereniging van minder marinepersoneel geworden. Na korte tijd als secretaris van het hoofdbestuur te hebben gefungeerd, werd hij in 1901 voorzitter. Na 1902 diende hij in Indië. In 1905 vestigde hij zich in Vlissingen. Een emotioneel man, die zich niet zomaar uit het veld liet slaan. Pieterse van Wijck werd secretaris en penningmeester Charles Dissen, die op 'de Schelde' electricien was. Van de overige leden is Van Olm ons reeds bekend, was M.W. Kruize vormer, terwijl van A. Pleijte geen biografische gegevens bekend zijn. Gaandeweg kwamen er andere leden bij, zoals de slagersknecht Chris van Vlaanderen en de vormers L. van Haasteren en Willem van Broekhoven. Na enige tijd meldde zich ook het eerste kantoorpersoneel aan, allen klerk-telegrafist van de spoorwegen: P.A. van Hoven, de gebroeders Dirk en Piet Praag en in 1908 A.C. van Hal. Zij waren van groot belang voor de organisatie, omdat zij administratief onderlegd waren en als employés van de staatsspoorwegen vrij konden reizen. Zij vervulden regelmatig bestuursfuncties, als eersten Piet Praag en Van Hoven, die in 1907 voorzitter en tweede secretaris werden.⁵¹⁸

Wanneer we de 35 mensen die tussen januari 1906 en juli 1908 lid van de afdeling werden samennemen, kunnen we iets beter vaststellen wat voor personen in Vlissingen lid werden van de SDAP. Rijk waren ze niet. A.P. Leeuwenburg, die in oktober 1907 propagandist werd, had een salaris van 800 gulden en was daarmee het op twee na best betaalde lid van de afdeling. Houden we rekening met het feit dat de loonarbeiders 10 tot 15% in tarief extra verdienen konden (welke verdiensten de belasting niet altijd bekend waren), dan behoorde hij tot de vier best betaalde van de afdeling. Door het partijbestuur en waarschijnlijk ook wel door hemzelf werd zijn salaris echter als zeer mager beoordeeld. De klerken-telegrafist kwamen daar met 450 tot 600 gulden nog een stuk onder. Toch waren zij, doordat ze kantoorwerk deden en relatief veel onderwijs genoten hadden, anders dan de handarbeiders: *'We zagen de omstandigheden waarin die mensen leefden en wij voelden ons eigenlijk nog een beetje bevoorrecht. Omdat wij, ja we liepen met een boordje. Wij hadden het ook wel niet te breed, maar je werd toch een beetje met égards behandeld. We waren eigenlijk niks, maar het zicht wilde toch ook wat. Je accepteerde dat gewoon. De mensen keken een beetje tegen je op'*. De klerken-telegrafist waren wat nettere mensen, kleine burgers eigenlijk. Zo was het ook met De Meij. Hij was dan wel matroos, maar betrok zijn spullen niet van de arbeiderscoöperatie 'De Broederband', doch van de ambtenarencoöperatie 'Eigen Hulp' waar hij in 1908 een bestuursfunctie vervulde.⁵¹⁹

De gemiddelde leeftijd van de Vlissingse SDAP-ers was in 1908 34 jaar. Ongeveer tweederde (25 leden), was 40 jaar of jonger. Slechts 8 leden waren in Vlissingen geboren en 6 daarvan hadden altijd in de stad gewoond. Behalve zeven uit de rest van Zeeland, waren acht leden geboortig uit Zuid-Holland, vijf uit Noord-Brabant, vier uit Noord-Holland. Twee kwamen van elders. Van het totaal van 35 leden, was bijna de helft eerst na 1903 in de stad komen wonen. Nemen we de

afdelingsbesturen van 1906 en 1907 samen, dan moeten we concluderen dat nieuwkomers en nettere lieden een belangrijk gedeelte van de sociaal-democratische voortrekkers in de stad uitmaakten.

Allen lijken een zwakke band met de kerk te hebben gehad. Desondanks gaven slechts drie leden op tot geen kerkgenootschap te behoren. De Meij stond nog als oud-gereformeerd te boek, maar hij was getrouwd met een vrouw van katholieke huize. Twee leden waren luthers, een van hen was getrouwd met een katholieke man (ook lid). De rest waren hervormden (16) en katholieken (13). Gereformeerden ontbraken. Gelovig christen zijn ging niet goed samen met het lidmaatschap van de SDAP. Een SDAP-er die een even katholieke opvoeding als armoedige jeugd had gehad verwoordde zijn overgang naar de SDAP zo: *'Piet Praag wou Het Volk gaan lezen, dus ik ook mee. Toen begon ik eigenlijk pas na te denken: over mijn jeugd, over mijn geloof. De spoorwegstaking was er pas geweest en Het Volk vertelde over de houding van de katholieken daarbij. Toen kwamen al die dingen van mijn jeugd naar boven en ik dacht bij mezelf: 'Kan dat nou in overeenstemming gebracht worden met als je belijdt dat Jezus liefde is en met een Goede Vader en moeten de mensen, de arbeiders dan zo behandeld worden?' Juist doordat ik zo door en door katholiek was opgevoed, trof me dat des te meer. Die ommekeer kwam eigenlijk plotseling. Op een gegeven moment kwamen Piet Praag en Chris van Vlaanderen, nou toen heb ik maar besloten om toe te treden.'* Ook vrouwen werden lid van de afdeling. De eerste was de vrouw van Pieterse van Wijck. Zij bezorgde de afdeling haar eerste vaandel. Uiteindelijk waren onder de 25 leden eind 1907 5 vrouwen, allen echtgenotes.⁵²⁰

Ten aanzien van steden in het katholieke zuiden is de stelling wel geponneerd dat de SDAP haar aanhang betrok uit inwoners die zich van elders in die steden hadden gevestigd. Nijmegen bevestigde dat beeld. Onlangs hebben Jos Perry en Annet Schoot Uiterkamp op basis van een veel groter groep SDAP-ers dan tot nog toe gebruikelijk aangetoond dat de SDAP in Maastricht haar leden met name vond onder de autochtone, katholieke arbeiders van die stad. Het onderzoekje hierboven en dat in hoofdstuk 8 e gaan uit van kleinere aantallen en bevestigen de oudere visie van Maas, Ten Teije en anderen. De aanhang van de SDAP in Middelburg lijkt in 1905 echter grotendeels uit geboren Middelburgers te hebben bestaan. De vraag of de aanhang van de SDAP uit geboren inwoners bestond of niet levert dus een van plaats tot plaats verschillend antwoord op. Zowel in Middelburg als in Maastricht had de SDAP goede vertegenwoordigers en de steun van kapitaalkrachtige sympathisanten. Men kon er eigen blaadjes uitgeven, zodat de propaganda veel krachtiger was, en ideeën verwezenlijken.⁵²¹

De Vlissingse afdeling groeide traag:

Staat 7.2. Ontwikkeling afdeling-Vlissingen SDAP, 1906-1908.*

datum	aantal	datum	aantal
19/1/06	6	30/6/07	21
31/3/06	8	30/9/07	21
30/6/06	10	31/12/07	25
30/9/06	13	31/3/08	26
31/12/06	16	30/6/08	24
31/3/07	16		

* Bron: archief-SDAP, correspondentie afdeling-Vlissingen - PB.

De Middelburgse afdeling groeide in de eerste vijf jaar van haar bestaan sneller dan de Vlissingse in de vergelijkbare periode zou doen. Behalve door de reeds genoemde desinteresse bij de Vlissingse werklieden en het feit dat ze hun informatie eerder haalden uit *De Toekomst* dan uit *De Baanbreker* werd die trage groei beïnvloed door een drietal factoren. Ten eerste de onkunde van de Vlissingse SDAP-ers. Afgezien van Van Olm, De Meij, Pieterse van Wijck en misschien Van Broekhoven, liepen de leden van de afdeling nog maar kort mee in de arbeidersbeweging. Groot politiek theoreticus was geen van allen. Bijgevolg konden de SDAP-ers hun overtuiging slecht uitdragen. Zij hadden bovendien door de voorlichting van de eigen partij een eenzijdig beeld van de vrije socialisten.

De tegenstand van de vrije socialisten nam, ten tweede, merkbaar toe toen de SDAP-afdeling na een half jaar meer naar buiten trad. Een eerste botsing vond plaats op een protestvergadering tegen 'de Rotterdamsche Lloyd'. De bemanning van de 'Sindoro', een op 'de Schelde' gebouwd schip, was in staking gegaan en nu zocht de Lloyd in Vlissingen onderkruipers. De hulp van 'de Schelde' werd ingeroepen. Baas L. Vuyk zette de werklieden flink onder druk: *'Ventje, je moet een reisje medemaken met de booten van de Lloyd. Als ik het beveel moet je het doen, anders word je bij slapte als eerste bedankt.'* Wie ging, kreeg bij terugkomst loonsverhoging. De Meij en De Kaart probeerden samen de onderkruiperij tegen te gaan. Toch vertrokken nog 22 mannen naar de 'Sindoro', onder hen de vroegere secretaris van de dokwerkersvereniging, Willem Thijssens. Zaterdagavond 30 juni werden in Vlissingen plotseling twee protestvergaderingen gehouden: een door het PAS in samenwerking met de 'Algemeene Nederlandsche Zeemansbond' (ANZB), de ander door de SDAP. Op de laatste vergadering kwamen echter slechts 30 belangstellenden, zodat men besloot zich te voegen bij de PAS-vergadering waar een 300 aanwezigen waren. Daar liep de discussie over de vraag of de Vlissingse SDAP-ers vanwege hun aparte vergadering nu ook onderkruipers waren zo hoog op, dat er een debatvergadering tussen De Lange en De Meij uit voortkwam.⁵²²

De SDAP bereidde zich goed voor op het debat. Twee dagen voordat het zou plaats hebben, kwam L.M. Hermans een spreekbeurt vervullen over 'Sociaal-Democratie, Anarchie en Algemeen Kiesrecht'. Toch was die coaching onvoldoende tegen iemand als De Lange. Deze voelde de zaal veel beter aan en offerde nuance op aan duidelijkheid, terwijl De Meij te netjes was. In de tweede ronde kon het publiek zich niet meer beheersen. Toen De Meij zei dat patroons ook mensen waren, werd alom geroepen: *'Ja, dat ondervinden we'*.⁵²³

Vanaf nu bestookten de sociaal-democraten en vrije socialisten elkaar. Een SDAP-er kon zich zo'n debatavond nog herinneren, mogelijk uit november 1906 toen Wiebren Hogerhuis in Vlissingen sprak. *'[] Ossewaarde was zo'n beetje halve propagandist voor Zeeland. [...Hij] liep meer naar het boerige type over. Het was een heel geschikte man, maar zijn capaciteiten waren niet in verhouding tot die van 'Jac. L.A.'. Die trok nogal van leer op debatvergaderingen en daar kon Ossewaarde niet tegenop. Het publiek was ook helemaal niet voor ons. Dat klapte als 'Jac. L.A.' Ossewaarde de huid vol schold. 'Jac. L.A.' was in zeker opzicht een brunt. Hij blafte op vergaderingen de mensen af en probeerde met de een of andere sterke uitdrukking de mensen op zijn hand te krijgen. [...] Twee grote marechaussees in vol uniform stonden achterin de zaal. Dat hebben wij*

nooit meegemaakt in de partij, dat er politietoezicht was. Het was het zaaltje boven de bakkerij van 'De Broederband'. Primitief: houten banken en een kale zaal. Maar noem het maar gerust een romantische tijd.' Eerst na een debatavond een maand later (december 1906), tussen De Lange en J. Ossewaarde, een onderwijzer uit Yerseke, werd de vrede voorlopig getekend. De brutaliteit en gevatheid van De Lange waren een groot obstakel voor de SDAP-ers, maar de vrijen waren bovendien van De Lange niet zo afhankelijk, als de SDAP-ers van Ossewaarde of Sannes. Van Oorschot had zich inmiddels zover opgewerkt, dat hij in februari 1907 zelfs een debat aandurfde met Jan Oudegeest, de leider van het NVV. Samen met Van Oorschot konden lieden als Frits de Kaart en de inmiddels weer teruggekeerde Gerard Angenent, die niet zozeer sprekers waren alswel agitatoren temidden van de werklieden, de SDAP en het NVV effectief bestrijden.⁵²⁴

Ook van officiële instanties en werkgevers ondervond de SDAP wel tegenwerking. De pastoor waarschuwde tegen een spreekbeurt van de gewezen priester dr J. van den Brink, doch dat deed de partij eerder goed. Veel belangrijker (de derde oorzaak) was echter de desolate staat waarin de afdelingskas door de armoede der leden al snel verkeerde. Om het eerste boekjaar af te sluiten met een tekort van slechts 8 cent had de afdeling partijgenoten elders om steun gevraagd. Ze moest zeer zuinig met haar middelen omspringen en kon bijgevolg weinig aan propaganda doen. De nadelige consequenties bleken in 1907 toen er zowel staten- als gemeenteraadsverkiezingen waren. F.M. Wibaut gaf 10 gulden, bijna een weekloon, en de partij in totaal 45 gulden, desondanks kon de afdeling vijf maanden later nog niet de kosten voor afgenomen manifesten voldoen. Ze had dertig gulden schuld en was lamgeslagen. *'Met ontzetting'* werd aan de kas gedacht bij de voorbereiding van de gemeenteraadsverkiezingen van 1908.⁵²⁵

Ondanks de trage groei en zwakke financiën probeerde de afdeling flink aan de weg te timmeren. Pieterse van Wijck probeerde de propaganda te verbeteren door de oprichting van een fietsclub, zoals de Middelburgers 'Het roode achterlicht' hadden onder leiding van G. Wolders. In de winter van 1906/07 kwam Sannes een drietal cursusvergaderingen houden, waarbij soms meer dan 40 bezoekers aanwezig waren. Men poogde vakverenigingen op te richten: in juni 1906 (met 15 leden) de vereniging van spoor- en tramwegpersoneel. Uit deze vereniging kwamen Van Hoven, de Praags en Van Hal naar de SDAP. Toch deed ze in 1907 niet mee met de meiviering. Op 2 oktober volgde de oprichting van een nieuwe afdeling van de ANMB en een maand later een vereniging (met 27 leden) van het minder personeel van betonning en verlichting van de loodsdienst. Hier zal De Meij wel de initiatiefnemer zijn geweest. In 1907 volgden nog een slagsgesellenvereniging 'Steeds Vooruit' rondom Van Vlaanderen en, op initiatief van de Middelburgse schilders, een nieuwe schildersgezellenvereniging. De vrouwen werden in het najaar van 1907, na voorbereidend werk van Bertha Ogterop en Betsy Sannes (leidende dames in de Middelburgse sociaal-democratische vrouwenbeweging), georganiseerd in een 'Sociaal-Democratische Vrouwenclub'. Groot werd de club nooit. Een centrale rol vervulde de vrouw van Pieterse van Wijck, maar de club vergaderde om de veertien dagen onder leiding van Bertha Ogterop.⁵²⁶

c. 'de Schelde' stelt een 'kern' in, april 1906

De nieuwe ANMB-afdeling sloeg de eerste acht jaar van haar bestaan bijzonder slecht aan bij de werfarbeiders. Dat kwam niet alleen door de wijze waarop de werf conflicten behandelde, maar ook door de mentaliteit van de werfarbeiders. Na de reorganisaties in de jaren 1902-04 was het op 'de Schelde' weer rustig geworden. Er was veel werk. 'de Schelde' boekte in 1905 zo'n goed resultaat dat een record-dividend uitgekeerd werd. Jan Smit kon nu het sociale beleid van de werf meer gestalte te geven. Dat gebeurde in conservatief-liberale zin: eind 1905 werd bekend gemaakt dat de directie een pensioenfonds wilde oprichten door werklieden aan te moedigen te sparen. De werf stelde 10.000 gulden beschikbaar. De vakverenigingen tekenden protest aan. De 'gecombineerde vakvereniging' hield een vergadering waar De Lange voor 300 werklieden de goede bedoelingen van de directie de revue liet passeren vanaf Willem Angenent tot en met Frits de Kaart. Het PAS vroeg het aanmoedigingsgeld met kerst uit te keren, wanneer de werklieden toch al minder verdienden. Ook de confessionele bonden vroegen de 10.000 gulden anders te besteden. Tevens stuurden ze wensen op ten aanzien van het aangenomen werk en de verhouding tussen bazen en werklieden. Alle protesten waren tevergeefs, want met vakverenigingen wilde de directie niets te maken hebben. 'Het zou ons echter aangenaam zijn', schreef Van Raalte aan het PAS, 'dat de wenken of wenschen van onze werklieden ons geworden van henzelfen [...], omdat hun immers bekend is, dat wij steeds toegankelijk zijn om klachten en wenschen van hen te vernemen en in overweging te nemen.' Een succes zou het spaarplan overigens niet worden.⁵²⁷

De werfdirectie begon ook weer te bezuinigen. Het gebeurde wel meer dat in het winterseizoen de werktijd met een uur per dag werd verkort. Juist in de dure tijden, daalden dan de inkomsten der werklieden met bijna 10%. Zolang de werktijd in het voorjaar weer op 66 uur werd gebracht was er niets aan de hand, doch in het voorjaar van 1906 besloot de directie die arbeidstijdverkortung zo te houden. Mogelijk zag ze dat de produktie gelijk bleef terwijl door de werktijdverkortung de loonsom daalde. In ieder geval was voor de werklieden deze maatregel de druppel die de emmer deed overlopen. Hun grieven hadden zich langzaam maar zeker opgestapeld. Het was met het tariefwerk precies gegaan zoals De Kaart had voorspeld: de prijs was zo laag gesteld dat de arbeiders er weinig in konden verdienen. Op alle afdelingen waren onderbazen aangesteld om het toezicht te verscherpen: 'het wordt op 'de Schelde' nog net als op een plantage in Indie; op elke vijf Javanen een mandoer of slavendrijver.' De actie tegen de blijvende werktijdverkortung begon in de machinefabriek en de koperslagerij, waar de werklieden begin april een brief naar de directie schreven. Omdat zij in de kortere werktijd evenveel werk leverden als voordien, wensten zij loonsverhoging. Anderhalve week later kwam ook de afdeling-scheepsbouw in beweging. Op dinsdag 17 april werd daar in tegenwoordigheid van directeur Van Raalte over de grieven vergaderd. Langzamerhand begon op de werf een actiestemming te heersen. Een commissie werd samengesteld van 39 vertegenwoordigers uit alle afdelingen, die een concept-verzoekschrift opstelde en een vergadering uitschreef voor donderdag 19 april. De directie handelde snel om de actievoerders de wind uit de zeilen te nemen. Op 18 april vergaderde ze met de bazen. Vlak voor de vergadering werd aangeplakt dat ze de lonen wilde verhogen en dat de werklie-

den binnen twee dagen een afvaardiging moesten kiezen, voor elke 25 werklieden één vertegenwoordiger. Dan kon deze afvaardiging over lonen en werktijden komen vergaderen. De taak van de vergadering was zodoende afgebakend. Acht-honderd werklieden, iets meer dan de helft van de totale fabrieksbezetting, kwamen naar het Concertgebouw. Na een toelichtend woord van de smid J.D. Fregeres kozen zij afgevaardigden. De machinefabriek, die de actie begonnen was wilde op eigen kracht haar belangen behartigen, doch sloot zich de volgende dag bij de overige afdelingen aan. Uiteindelijk bleek de afvaardiging 50 werklieden sterk, de meesten waarschijnlijk lid van vakorganisaties.⁵²⁸

Zo'n arbeidersafvaardiging bestond al meer dan twintig jaar op de Delftse Gist- en Spiritusfabriek en was ook op andere bedrijven ingevoerd. Zij bleek een goed middel om de vakverenigingen buiten spel te zetten. De directie gaf de werklieden amper tijd voor overleg en wenste maandag 23 april reeds te vergaderen. In het Concertgebouw waren die avond de ingenieurs en alle bazen en onderbazen aanwezig. Van Raalte legde zijn voorstellen voor: 10% loonsverhoging bij een nieuwe werkweek van 60 uur, een verbod eten mee te nemen op de werf, verhuizing van de penningbussen van de poort naar de werkplaats en de aanstelling van controleurs ter voorkoming van onregelmatigheden en luieren. In dit voorstel kon niets veranderd worden. Verder wilde hij van de nu benoemde afvaardiging een vast overlegorgaan maken. De afgevaardigden wisten, of durfden, er niet veel over te zeggen. Eén oogstte misnoegen toen hij zei dat de voorstellen hem onaannemelijk leken. De Kaart betwijfelde in een krantecommentaar of de directievoorstellen wel verbeteringen voor de werklieden inhielden. De locomotief 'Willy' had onlangs een balk van de poort, met het wapen van de werf, stukgemaakt. Wat De Kaart betreft kon die balk wel weer terug worden gezet met daarop: *'in 't midden een doodkist en aan beide einden een stel hand- en voetboeien, daaronder de woorden: 'die hier binnentreedt, late alle hoop varen''*. De *Toekomst* en *De Baanbreker* sloten zich bij deze analyse aan: de directie gaf met de ene hand, wat ze met de andere nam. Op woensdag 25 april moesten de werfarbeiders stemmen. De Kaart vreesde, dat *'de kapitalistenbende'* alsnog zou overwinnen, doch hij bleek zijn vroegere collega's toch te weinig te kennen. Niet alleen weigerden ze met zijn allen in de smederij te gaan stemmen, maar ze verwierpen ook het voorstel van de directie met grote meerderheid: 775 tegen 294.⁵²⁹

Uitschieters in de afwijzing van het directievoorstel waren de ketelmakerij (99% tegen), ijzergieterij (95% tegen) en reparatiewinkel (96% tegen), afdelingen waar Willem Angenent, Frits de Kaart en Pieter van der Stad hadden gewerkt. Ook in de scheepsbouw-afdeling was een zeer grote meerderheid (93%) tegen de voorstellen. Dat juist in deze afdelingen de tegenstand zo groot was kwam wellicht door de zwaarte van het werk daar, waardoor rusttijden extra belangrijk waren. Steun voor de voorstellen kwam eigenlijk alleen uit de smederij (78% voor), waar Jan van Dijk (in 1903 voorman van de christelijke organisatie) sinds kort baas was en Fregeres de hele dag de mannen had kunnen bewerken. Een week tevoren had *De Toekomst* Fregeres nog geprezen als een der weinige christelijke arbeiders die voor hun rechten durfden opkomen, maar ook hij was een handlanger van de directie gebleken. Bij de stemming had een arbeider hem toegevoegd: *'de arbeiders moeten hun laatste beetje vrijheid niet voor een paar centen verkoopen, en als een dier de fabriek in gaan, we moeten behoorlijk tijd heb-*

ben om

Na o
een sch
tegenw
daan.
luid w
de dire
en zov
voor r
dersve
hadden
sche b
dat he
Daare
oprich
voorw

De
heten,
direct
Verme
er dee
notule
der A
denve
bestu
1896
stisch
ANM
Schee
zitter

Wa
gust
geen
Pas n
delen
seer
twee
de n
over
werf
partij
kon
moet
vat
1904
kon
De b

ben om ons stuk brood te nuttigen'.⁵³⁰

Na dit debâcle besloot de directie de werkelijke democratie te vervangen door een schijndemocratie: zaterdag 28 april verklaarde Fregeres dat de arbeidersvertegenwoordiging op eigen houtje namens de arbeiders een tegenvoorstel had gedaan. Toen het gemor over deze ondemocratische wijze van besluitvorming te luid werd, werd de vergadering onmiddellijk gesloten. Een paar dagen later liet de directie weten dat ze het tegenvoorstel had aangenomen: 8% loonsverhoging en zoveel mogelijk de oude werktijden. De rusttijden kwamen nu echter volledig voor rekening van de werkman. Op 5 mei ging de nieuwe regeling in. De arbeidersvertegenwoordiging bleef bestaan, zonder dat de werklieden daar officieel in hadden toegestemd. De reacties bij de organisaties waren verdeeld. De socialistische bladen keurden het directiebesluit volledig af. *Patrimonium* meende echter dat het optreden van de christelijke organisaties tot deze oplossing had geleid. Daarentegen veroordeelde de CMB dat de Vlissingse afdeling zich niet tegen de oprichting van de arbeidersafvaardiging had verzet. Moesten lonen en arbeidsvoorwaarden niet door de vakorganisaties behartigd worden?⁵³¹

De 'kern', zoals het bestuur van de arbeidersafvaardiging op de werf ging heten, heeft een lang leven gehad en bleek een effectief middel in handen van de directie tegen de vakbonden. Wie aanvankelijk lid van de kern was is niet zeker. Vermoedelijk werd Fregeres de eerste voorzitter, terwijl vooral vakbondsmensen er deel van uitmaakten. Dat was ook nog het geval in 1913, wanneer Jan Smits notulenboeken van de besprekingen tussen kern en directie beginnen, als bestuur der 'AV' genoemd worden. G.J. Bijlaard, in 1896 bestuurslid van de timmerliedenvereniging 'Helpt u Zelf', was secretaris. Twee vrije socialisten zaten in het bestuur: T.J.C. van Aartsen, een van de oprichters van de ANMB-afdeling in 1896 en W. Verhage, die zowel een vooraanstaand lid was van de 'kommunistisch-socialistische vereniging' als voorheen van het afdelingsbestuur van de ANMB. Nu was hij secretaris van de 'gecombineerde vakvereniging'. L.J. Scheers was actief in St Eloy, terwijl J. Herwig, opvolger van Fregeres als voorzitter, in de werkliedenvereniging 'de Schelde' bestuursfuncties vervuld had.

Wat de directie precies als de functie van de kern zag is niet duidelijk. Eind augustus kondigde zij zonder overleg een vrije middag op koninginnedag af, hetgeen loonderving voor de werklieden betekende, want: niet werken geen loon. Pas toen de gieterij in opstand kwam en de kern met de directie deed onderhandelen, werd toegezegd het loon door te betalen. De kern werd eveneens gepasseerd toen de directie eind 1907 een aantal oude arbeiders ontsloeg. Eerst in tweede instantie werd hen een pensioen van drie gulden per week toegekend. Uit de notulenboeken van Jan Smit blijkt dat er geen vastgestelde regels waren voor overleg tussen kern en directie. Er werd vergaderd wanneer dat nodig gevonden werd. Een vergadering kon uitgeschreven worden op verzoek van een van beide partijen. 'De Koninklijke Weg', het gedenkboek van 'de Schelde', meent dat de kern in de eerste jaren over tal van zaken '*vaak harde en moeilijke gesprekken*' moest voeren met de directie. Die indruk is juist voor de periode dat de notulen van die gesprekken bewaard zijn, maar ik betwijfel of dat ook van de periode 1906 tot 1908 gezegd kan worden. De socialisten vonden in ieder geval dat de kern snel indutte.⁵³²

De beroering van de maand april heeft een aantal interessante aspecten. Ten eer-

1907 een maximum van 10 leden bereikte en uiteindelijk in november van dat jaar 8 leden had. Voor de moderne metaalbewerkersbond was Vlissingen echter veel belangrijker dan voor de SDAP: eisen van de vakbonden bij werven elders in het land werden geblokkeerd met het argument dat eerst de lonen in Vlissingen eens omhoog moesten. Een half jaar later merkte Dekkers echter hoe moeilijk het was om daar vaste voet aan de grond te krijgen. Ondanks 1500 pamfletten was de vergadering waarop hij sprak slecht bezocht. Ook huishoudelijke vergaderingen werden slecht bezocht. In januari 1908 waren zelfs beide voorzitters afwezig. Het kleine ploegje getrouwen streed soms met hopeloos uitzicht, schreef de bankwerker Jaap van der Peijl later. De landelijk in een nieuwe federatie georganiseerde onafhankelijke metaalbewerkers, aangesloten bij het NAS, konden echter al helemaal niets tegenover de oprichting van de ANMB-afdeling zetten.⁵³⁶

d. de timmerliedenstaking bij Anker, oktober 1906 - januari 1907

In de bouwvakken kregen de 'modernen' ook weinig invloed, maar hier was de interesse in de vakbeweging groter. In mei 1906 steeg het ledental van de 'gecombineerde vakvereniging' opeens van 55 naar 65. Die plotselinge toename werd veroorzaakt door een actie die de vereniging in de bouwvakken was begonnen. Sinds april 1905 was in Middelburg het standaardloon 18 cent. In Vlissingen was het nauwelijks hoger terwijl de prijzen flink gestegen waren. Metselaars en stukadoors hadden er nog steeds het hoogste loon met 20 cent, de timmerlieden zaten daar 1 cent achter, de schilders 2 en de opperlieden 6. De tijd leek gunstig voor een loonactie want er was volop werk. Een nieuwe woningbouwvereniging, 'Eigen Haard', liet huizen bouwen aan wat nu de Van Dishoeckstraat heet en 'de Schelde' trof voorbereidingen om een grote hoeveelheid woningen te bouwen tussen de Scheldestraat en Van Dishoeckstraat. Eind april verzochten de timmerlieden 'Bouwkring' een loonsverhoging van twee cent. De 'gecombineerde vakvereniging' had het initiatief ertoe genomen, maar ook timmerlieden die niet lid van deze vereniging waren hadden het verzoek getekend. De patroonsvereniging evenwel wilde slechts per 1 januari 1907 de timmerlieden gelijk stellen met de metselaars en deze laatsten een cent er bij geven. De metselaars en timmerlieden waren met dit aanbod niet erg tevreden, maar een verdere loonsverhoging konden ze op dat moment niet afdwingen.⁵³⁷

In juli en augustus was het erg druk in de bouwvakken. Zelfs werklieden van buiten de stad werden aangetrokken. Veel patroons betaalden hogere lonen. Door de bouw van de woningen voor 'de Schelde' zou de drukte het hele najaar aanhouden. De bouwvakkers hernieuwden daarom in september hun actie. De 'gecombineerde vakvereniging' stelde een looncomité in en de timmerlieden lieten de secretaris van hun landelijke Federatie, P.P.J. Theunissen, naar Vlissingen komen om de loonactie te bespreken. Een belangrijk obstakel was de aannemer W. Anker. Hij had zich eind september 1902 in de stad gevestigd. Binnen vier maanden behoorde hij door overname van de timmermanszaak van W.L. Huson tot de grotere patroons in Vlissingen. In 1906 had hij van twee particulieren, de middenstanders Smit en Potjewijd, de bouw van een aantal woningen aangenomen. Zoals iedere nieuwkomende patroon in het bouwvak trachtte Anker zich een plaatsje te veroveren door laag in te schrijven. Uiteraard moest hij daarom de loonsom laag houden. Hij probeerde voortdurend volslagen werklieden beneden

het geldende loon in dienst te nemen. Van de 16 man die hij in september aan het werk had, kregen er maar vijf het hoogste loon. Uiteraard moest hij zich in tijden van voldoende werkgelegenheid met mindere krachten tevreden stellen, maar dat leek hij niet erg te vinden. Zij waren bereid klusjes te doen, die een volslagen werkmán beneden zijn waardigheid achtte. Daarnaast liet Anker door minder mannen het werk maken, dan bij andere bazen gebruikelijk was. Hij zou een revolutiebouwer genoemd kunnen worden, die grote boven goede produktie stelde. Daar kwam nog bij dat hij een minder betaalde werkmán werk liet uitzetten voor beter betaalden, hetgeen dezen natuurlijk stak. Hij had gewoon onvoldoende verstand van zijn vak, vonden werklíeden later.⁵³⁸

De 'gecombineerde vakvereniging' was Ankers beleid een doorn in het oog. Jan Post had al eens vergeefs gevraagd om bekwame werklíeden het volle loon te betalen, doch dit en latere verzoeken werden afgewezen. Het begon te gisten onder de werklíeden. Een staking leek onvermijdelijk. De Middelburgse werklíeden bij Anker werd voorgehouden dat het niet aanging dat zij in Vlissingen onder het loon werkten. Op 1 oktober besloot een twaalftal timmerlíeden het werk neer te leggen. Slechts twee waren georganiseerd. Dat verhinderde het PAS en de 'gecombineerde vakvereniging' niet om de leiding van de staking op zich te nemen. Zij lieten Theunissen uit Den Haag komen om de staking te leiden. Anker ontsloeg de stakers onmiddellijk, maar Theunissen liet zich niet buitenspel zetten. Al gauw had hij twee doorwerkende timmerlíeden zover dat ze zich aansloten bij de staking. Ze gingen overigens met goedkeuring van Anker die moeilijkheden wilde voorkomen. Een van hen had al gedreigd zich eventueel met de hamer te zullen verweren en op 12 oktober raakte Theunissen slaags met de timmerman J. Geleijn, die aanvankelijk nogal aangedrongen had op staking. Om onderkruipers te weren en mededelingen te doen aan de burgerij werd een nieuw middel toegepast: een grote lichtbak die door de stad werd gedragen en veel bekijks had. Ook in Middelburg werd hij rondgedragen.⁵³⁹

De christelijke organisaties werden overal buiten gehouden. Het ChrPAS keurde daarom de staking af. Een week later besloot ook de (moderne) 'Middelburgsche Bestuurdersbond' de stakers niet te steunen. Zij hadden geweigerd zich te organiseren en moesten nu maar op de blaren zitten. Het zou een goede remedie zijn tegen de staak-maar-raak methoden die de vrijen altijd toepasten. De Vlissingse SDAP daarentegen besloot de stakers naar vermogen te steunen, al betreunde de afdeling het dat de vrijen alle andere groeperingen buiten sloten. De vrije socialisten moesten de stakers zodoende vrijwel in hun eentje steunen. Via oproepen in de bladen en steunlijsten kwam zoveel geld binnen, dat op het eind van de maand fl. 1.50 extra kon worden uitgekeerd. Later zijn de inkomsten verminderd. Het meeste geld moest in Vlissingen en omstreken bij elkaar gehaald worden. Iemand toog regelmatig per fiets naar Middelburg, om daar in de cafés te collecteren. Ook werd geld gegeven door het timmerlíeden-ziekenfonds 'Uit Voorzorg'.⁵⁴⁰

De staking zou langer duren dan beide partijen hadden verwacht. Anker bood al snel (op 5 oktober) aan het geschil in handen van de kamer van de arbeid te geven. Maar daar wilde het stakingscomité niet van horen, *'omdat wij zelf onze zaak kunnen verdedigen, en zelf onze uitspraak doen in deze'*. Wél wilde ze praten met een delegatie namens Anker, maar dat onderhoud leidde tot niets. Anker

weigerde voortaan met de stakers te onderhandelen. Hij beschouwde ze als ontslagen. Een maand later kwamen de eerste woningen die Anker bouwde onder de kap. Dreigend trokken de stakers door de stad met de lichtbak, waarop stond wie Anker hadden geholpen alsmede: *'Jezus zeide, hij die de minste der mijnen iets misdeed, heeft dit aan mij misdaan'*. De justitie mengde zich in het conflict. Op 23 november moest Theunissen voor de rechtbank verschijnen wegens zijn vechtpartij met J. Geleijn. Hij werd tot dertig dagen cel veroordeeld hoewel de officier van justitie 14 dagen had geëist. Ook de politie trad strenger op. De spanning tussen werkwilligen en stakers groeide. In december wist Anker een paar onderkruipers te krijgen. Een onderkruiper uit Nieuwland werd echter zo onder handen genomen, dat hij de volgende dag niet meer terug durfde komen. Vlissingers brachten Middelburgse onderkruipers al zingende in de tram naar Middelburg. De Lange, Koo Joosse, Jacob Moerland, Dries Dagelinckx en de in december weer in Vlissingen teruggekeerde Gerard Angenent werden geverbaliseerd. In februari 1907 werden ze tot drie dagen hechtenis veroordeeld.⁵⁴¹

Op dat moment was de staking reeds beëindigd. Op 29 december 1906 liet 'Bouwkring' het looncomité uit de 'gecombineerde vakvereniging' weten dat de loonsverhoging die in april beloofd was ingevoerd zou worden. Bekwame timmerlieden en metselaars zouden nu een gelijk loon krijgen van minstens 21 cent en opperlieden 15 cent. Die loonsverhoging werd zeker niet door alle patroons ingevoerd, maar ondermijnde wel het moreel van de stakers. Op zaterdag 5 januari overhandigde Theunissen Anker een compromisvoorstel: allen zouden in loon omhoog gaan, doch alleen zij die 17 en 18 cent hadden gehad zouden nu 21 cent moeten krijgen. Anker legde het aanbod naast zich neer. Hij vond dat de stakers hem alsnog gelijk gaven en was verbitterd om de felheid waarmee zij hem drie maanden lang hadden bestreden. De stakers waren moe en kregen van de vakvereniging verlof om de kamer van de arbeid in te schakelen. Deze had tot nog toe de staking wel gevolgd, maar zich er niet mee bemoeid. Zij hapte gretig toe. Op 8 januari riepen de stakers haar hulp in, op 9 januari vergaderde de kamer. De beide volgende avonden sprak ze achtereenvolgens met Anker, die voet bij stuk hield, en de stakers, die toegaven. Drie van hen, naast de twee die hij gedoogd had te staken, konden terugkeren bij Anker. Op drie na werden de anderen bij andere patroons geplaatst. De Vlissingse bouwpatroons vormden dus geen gesloten front. Op F.N. de Rooij na, stelden de leden-patroons van de kva de stakers in het gelijk. Abraham Hanewinkel, de conservatieve voorzitter, en Jan Loois hielpen onmiddellijk enkele stakers aan het werk. *'Ik vind het ongelukkig dat er nu nog werkeloos zijn'*, meende de laatste. Wanneer een patroon buiten zijn schuld in een moeilijk parket was geraakt, dan waren de overige patroons geneigd tot soepelheid, maar wanneer hij door lager loon uit te betalen hen probeerde te onderbidden, dan vielen ze hem af.⁵⁴²

De staking had niets extra's opgeleverd; het onvermogen van de vrije socialisten was voldoende aangetoond, meende *De Baanbreker*. *De Toekomst* poogde aanvankelijk nog enkele vruchten uit de staking te lezen - de loonsverhoging zou zijn ingevoerd onder druk van de aanhoudende staking-, maar sloeg weldra een andere toon aan. De staking was niet revolutionair genoeg gevoerd: Anker was veel te veel met rust gelaten. Ook had het blad de solidariteitsbetuigingen van de metselaarsstaking van 1899 gemist. Meer organisatie was nodig in Vlissingen,

meende De Lange. Hij had ten dele gelijk. Gezien de zwakke organisatie van de timmerlieden was het nog knap dat ze de staking zo lang hadden volgehouden. Terwijl de meeste van de timmerlieden staakten, werkten de metselaars en opperlieden gewoon door, ook al namen metselaars als Levien van Oorschot en Dries Dagelinckx een vooraanstaande positie in bij de stakingsleiding. Misschien speelde een rol dat de timmerlui de elite in de bouwvakken waren. Maar De Lange hield er geen rekening mee, dat het winterseizoen de minst gunstige periode was om te staken. Wie werk had was blij dat hij wat verdiende en wie werkloos was wilde maar wat graag invallen.⁵⁴³

In het voorjaar van 1907 werd geen nieuwe loonactie op touw gezet. De 'gecombineerde vakvereniging' bleef overigens in vrij-socialistisch vaarwater. Toen de kamer van arbeid voor de bouwbedrijven gegevens vroeg voor een overzicht over de mate waarin de lonen sinds 1 januari 1907 waren verhoogd, stuitte ze op verzet van de 'gecombineerde vakvereniging'. De vereniging stuurde de formulieren terug. Secretaris Janus Marinissen schreef: *'daar we, staande op het standpunt van der Onafhankelijke Vak Organisatie zelf ons eigen strijd voeren, en niet met behulp van dergelijke instellingen, welke leiden tot laksheid der arbeiders, en we de zelfstandigheid onder de arbeiders moeten aankweeken, want wat we zelf doen is het beste gedaan'*.

De 'gecombineerde vakvereniging' zoog de protestantse timmerliedenvereniging mee. Ook die weigerde mee te werken uit angst dat de loongegevens gebruikt zouden worden voor de hoofdelijke omslag. Met name de vraag wie lid van een vakvereniging was had veel weerstand opgewekt.⁵⁴⁴

e. A.P. Leeuwenburg

Weldra bleek dat de invloed van de vrije socialisten groter was dan hun aantal deed vermoeden. In het voorjaar van 1907 werd een aantal propagandatochten gemaakt naar Westkapelle met De Lange en Van Oorschot als spreker. Men maakte nu gebruik van fiets en stoomtram. *'Het socialisme zal zegevieren'*, stond op een rode vaan welke twaalf fietsers meevoerden. Het PAS sloot zich aan bij voorbereidingen van het NAS om op 1 mei 1908 met directe actie een achturedagmanifestatie te houden, zoals die zo succesrijk in Frankrijk gehouden was. In maart 1907 werd een comité opgericht, waar aanvankelijk Theunissen een leidende rol in speelde. In juli 1907 volgde Gerard Angenent hem op. De SDAP-ers vonden dergelijke plannen overhaast. Hun meifeest vierden ze in 1907 op 5 mei om een beter figuur te maken tegenover de vrije socialisten. *'Waarom doen ze het niet in oktober'*, smaalde De Lange in *De Toekomst*.⁵⁴⁵

In 1907 deed de partij voor het eerst mee met verkiezingen, doch zonder succes. Bij de statenverkiezingen in juni behaalden de SDAP-kandidaten Sannes, Ossewaarde en Pieterse van Wijck slechts 7.19% van de stemmen. Erger nog: terwijl bij de overige partijen de Vlissingse kandidaten meer stemmen kregen dan de niet-Vlissingse, was deze verhouding bij de SDAP juist andersom. Pieterse van Wijck behaalde een schamel resultaat. Hij werd overvleugeld door Sannes, die vanwege zijn positie en capaciteiten aantrekkelijker was dan de werkmans Pieterse van Wijck. Bij de gemeenteraadsverkiezingen, een maand later, waren de resultaten nauwelijks beter. Pieterse van Wijck sloeg een nieuwe kandidatuur af, zodat de partij enkel in kiesdistrict III (het deel ten oosten van wat nu de Emmastraat

heet, inclusief Het Eiland; dit gold als een bij uitstek liberaal district) meedeed. De schilder P.W. Hendrikse haalde daar slechts 160 van de 526 uitgebrachte stemmen, tegen 265 voor Jos. van Raalte en 250 voor Jan Smit. Toch werd er bij deze verkiezing en met behulp van de SDAP een arbeiderskandidaat gekozen: de caféhouder M.A. van Boekhout verdrong Jan Smit uit de gemeenteraad.⁵⁴⁶

De slechte verkiezingsresultaten werden veroorzaakt door de geringe intellectuele kracht en maatschappelijke status van de Vlissingse sociaal-democratische kandidaten. Sannes was jurist, Ossewaarde onderwijzer. Zulke mensen kregen eerder het vertrouwen van de kiezers. Mogelijk verkleinde de sociale samenstelling van het kiezerscorps de kansen voor de SDAP extra. Staat 6.2 liet immers zien dat nog maar 61% van het mogelijk aantal kiesgerechtigden het kiesrecht bezat. Juist werklieden zullen zich hebben bevonden onder de resterende 39%. Toch kondigde zich een kentering aan: wie niet confessioneel stemde, stemde niet meer automatisch op de liberalen. Sociale belangen gingen een rol spelen. Van Boekhout had in zijn campagne benadrukt in de raad ook voor de arbeiders te zullen opkomen. Daarom leek het tij voor de SDAP te keren toen de partij in oktober in Vlissingen een propagandist benoemde. Tot nog toe had het partijbestuur alle Zeeuwse verzoeken om een propagandist afgewezen. In april 1907 was echter plotseling geld vrijgekomen. De Middelburgse sociaal-democrate Bertha Ogterop had een kapitaal van 40.000 gulden geërfd en wilde 16.000 gulden daarvan voor de SDAP in Middelburg besteden. In een gesprek met F.M. Wibaut kwam het idee op om van de rente van dat kapitaal een propagandist te betalen. Het partijbestuur zou diens met nog 200 gulden moeten aanvullen, want Ogterop vreesde dat haar fl. 600 niet genoeg waren. Hoewel het partijbestuur over het aanbod nog amper gesproken had, meldde zich een maand later al een sollicitant: A.P. Leeuwenburg, particulier secretaris van Troelstra. Partijvoorzitter Vliegen stelde liever iemand in het noorden aan. Bertha Ogterop wilde echter alleen aan Zeeland geld besteden. Uiteindelijk ging het partijbestuur in september na overleg met de Zeeuwse afdelingen op haar voorstel in. Over de hoofden van de Zeeuwen heen werd Leeuwenburg benoemd. Hij werd bovendien niet in Middelburg geplaatst, zoals Ogterop en de Middelburgse afdeling hadden gedacht, maar in Vlissingen. Daar waren meer arbeiders en die stad lag dicht bij Zeeuws-Vlaanderen. De Zeeuwen voelden zich overvallen door de gevolgte pro-

No. 1.

Middelburg 1901.

DE BAANBREKER.

Weekblad van de Sociaal-Demokratische Arbeiderspartij,
AFDEELING MIDDELBURG.

Versijnt iedoren Zaterdag

ABONNEMENTSPRIJS:

3 drie maanden 1.00 fr. p.p. bij vooruitbetaling.
Losse nummers 3 cent.

Redakteur J. MULLER, Eijzenhaardstraat P. 139.

Bureau van Administratie

Korte Gerecht K 358.

ADVERTENTIES:

per regel
Grote letters naar plaatsen

26. Kop van het eerste nummer van 'De Baanbreker'

cedure. Duidelijke afspraken waren genegeerd. Vooral Louw Onderdijk en Ossewaarde maakten zich boos. Nooit had het partijbestuur een cent willen uitgeven voor Zeeland, zelfs na het aanbod van Ogterop, en nu keerde het voor Leeuwenburg opeens 200 gulden per jaar uit. De Zeeuwen legden zich echter bij de voldongen feiten neer en gingen accoord met Vlissingen als standplaats.⁵⁴⁷

Wie was Leeuwenburg? Deze onderwijzer was op 28 juni 1886 te Rhon op IJsselmonde geboren in een streng calvinistisch gezin. *'Mijn heele opvoeding was doortrokken van streng calvinistisch-dogmatischen geest'*, schreef hij later. In zijn onderwijzerstijd werd hij socialist. Daarom werd hij ontslagen. Hij ging naar Indië. Daar kan hij niet lang verbleven hebben, want in 1907 was hij particulier secretaris van Troelstra. Met zijn 21 jaar was hij nog maar kort in de partij, maar dat hinderde hem niet een hoge toon aan te slaan. Bovendien -combinatie die meestal tot brokken leidt- was hij te temperamentvol om zijn kans rustig af te wachten. Leeuwenburg was representant van een nieuwe generatie sociaal-democraten die de 'oude beweging' niet zelf had meegemaakt en haar politieke scholing uitsluitend uit partijgeschriften had genoten. De marxistische publicist J. Saks zag hem *'als het voorloopig eindresultaat der reformistische ontwikkeling'*. Leeuwenburg vertegenwoordigde de generatie *'die opgebracht is in anti-marxistische kring; [...] Zij heeft zelven geen ontwikkeling van meeningen doorge maakt.'* *'Zij hebben nauwelijks gelegenheid gehad te twijfelen aan de voortreffelijkheid hunner vermogens, omdat zij door de tijdsomstandigheden een snelle carrière maakten en hun leiderschap zoo natuurlijk schijnt als de voortreffelijkheid hunner opinies.'*⁵⁴⁸

Hij kwam op 1 oktober 1907 naar Zeeland met het idee onder een streng-calvinistische bevolking te moeten werken. Hij ging energiek aan de slag, werd redacteur van *De Baanbreker* en richtte een maand later reeds te Aardenburg (opnieuw) een afdeling van de SDAP op. De doopsgezinde predikant Jacob Koekebakker kwam in het afdelingsbestuur. In Vlissingen zorgde Leeuwenburg voor een betere presentatie van de sociaal-democratie. Met andere organisaties (zoals de vrijzinnige kiesvereniging en het ChrPAS) richtte hij bijvoorbeeld een plaatselijke comité tot onderzoek van de huisindustrie op. Ook het innerlijk van de beweging versterkte hij. Hij vormde na vijf maanden voorbereiden op 1 juni 1908 een 'Vlissingsche Bestuurdersbond' (VBB). Het had daarvoor tot nog toe ontbroken aan financiën en een *'flinke leidende kracht'*. De VBB bestond uit de vereniging van spoor- en tramwegpersoneel, de ANMB, de slagersgezellenvereniging en de SDAP-afdeling. Leeuwenburg werd voorzitter, de metaalbewerker Janus König secretaris en de spoorwegman J. den Hamer penningmeester. Aan de VBB werd een bureau van arbeidsrecht verbonden, bemand door Leeuwenburg. Daar konden leden van de moderne beweging gratis juridisch advies krijgen.⁵⁴⁹

In april 1908 moest in district III door een nieuwe verkiezing de vacature van het ex-gemeenteraadslid Van Boekhout opgevuld worden. Nu kon de partij zien of met een propagandist de verkiezingsresultaten in Vlissingen beter werden. Leeuwenburg trof zijn voorbereidingen vroeg. Reeds in december begon hij in *De Baanbreker* raadsverslagen te geven, vol kritiek op de zittende partijen. De SDAP zou haar uiterste best doen, voorspelde de *Vlissingsche Courant*, en dat was ook zo. Tegenover de progressief-liberale schilderspatroon L. van Aartsen

(die zeer dicht bij de SDAP stond) en de antirevolutionaire ontvanger der rijksbelastingen H.J. Tichelman, kwam zij opnieuw met P.W. Hendrikse als kandidaat. Nu echter werd hij door de partij krachtig gesteund. Duizend pamfletten werden verspreid, huisbezoeken werden afgelegd, Sannes (in 1907 in de Middelburgse raad gekozen) en Leeuwenburg verdedigden Hendrikse op verkiezingsvergaderingen, en toch werd de uitslag een zware tegenvaller. Met 131 haalde Hendrikse bijna 30 stemmen minder dan de vorige keer, toen de antirevolutionairen niet meededen. Het optreden van Leeuwenburg bracht blijkens staat 7.2 ook maar een bescheiden ledenwinst. Bovendien vertrok Pieterse van Wijck. Kennelijk had hij zich, net als Onderdijk en Ossewaarde, gepasseerd gevoeld door Leeuwenburgs benoeming. Hij begon tegen Leeuwenburg 'onaangenaam' op te treden. Voor de raadsverkiezingen van april 1908 weigerde hij de lijst voor de kandidaatstelling te tekenen en vervolgens maakte hij ijverig propaganda voor Van Aartsen. Daarom werd hij na de verkiezingen geroyeerd. Toch haalden de SDAP-ers nog enig voordeel uit de verkiezingen, want voor de herstemmingen konden ze een accord sluiten met de liberalen, die tegenover Tichelman elke stem hard nodig hadden. In ruil voor de steun zouden de liberalen bij de volgende verkiezingen in 1909 Leeuwenburg steunen, als deze in herstemming met de antirevolutionairen kwam. Dit accord leidde eindelijk tot een splitsing ook onder de Vlissingse liberalen, want de conservatievere leden, zoals voorzitter Jos. van Raalte konden zich niet verenigen met steun aan de SDAP. De progressievere liberalen onder leiding van gasfabrieksdirecteur Van Niftrik en George van Raalte, een zoon van de Schelde-directeur, richtten in oktober een afdeling van de 'Vrijzinnig-Democratische Bond' (VDB) op.⁵⁵⁰

De Toekomst volgde 'Genosse' Leeuwenburg met belangstelling. Al gauw ging die belangstelling echter over in bestrijding. De Kaart maakte Leeuwenburg, die zo vlug de moed opgaf bij de colportage, belachelijk. Ook meldde het blad dat de SDAP-afdeling Leeuwenburg voor zijn 18 gulden per week weinig vond werken. Voor colportage had Troelstra zijn particuliere secretaris natuurlijk ook niet naar Vlissingen gezonden, schreef De Lange. Leeuwenburg zag als zijn hoofdtaak in Vlissingen bestrijding van het vrije socialisme. De sociaal-democratie zou nooit vooruitgaan als de invloed van de vrijen niet eerst gebroken was. Het aantal bij het PAS aangesloten werklieden was aanmerkelijk toegenomen. Begin 1907 was bij de Stoomvaartmaatschappij 'Zeeland' opnieuw een tachtig man sterke afdeling van de ANZB opgericht. Toen deze afdeling zich vijf maanden later bij het PAS aansloot, had ze reeds 140 leden. Onder aanvoering van Steven Gabriëls kwam ze snel op vrij-socialistisch standpunt. Gabriëls behoorde tot de jongere generatie vrije socialisten in Vlissingen. De ANZB-afdeling werd de belangrijkste organisatie in het PAS vóór 1914.⁵⁵¹

Leeuwenburg was over het vrije socialisme eenzijdig geïnformeerd. Wat zich ter linkerzijde van de SDAP bewoog en niet de erkend sociaal-democratische beginselen was toegedaan, werd het etiket 'anarchist' opgeplakt en dat had geen positieve betekenis. Anarchisten verpestten de lucht, 'anarchistische schuimers' liepen het leger van de sociaal-democratie voor de voeten. 'Praatjesmakers' waren het, 'weet-nieten' en 'leugenaars', groot in woorden en klein in daden, tenzij afbrekende. Het anarchisme was voor Leeuwenburg verleden tijd. Met zijn kleinschalige voorstellingen paste het in het vroege kapitalisme, maar niet in een tijd

waarin de grootindustrie de toon aangaf. En het kapitalisme bevorderde nu juist de ontwikkeling van de grootindustrie. Jac. L.A. de Lange, redacteur van het schendblaadje *De Toekomst*, verpersoonlijkte in Zeeland het anarchisme in al zijn verwerpelijkheid. Hij moest nodig aangepakt worden. *'Met zijn holle phrases, met zijn bolle, dikke, opgeblazen woorden heeft hij reeds te lang onheil gesticht, reeds te lang tal van arbeiders afgehouden van ernstigen strijd om lotsverbetering.'* *'t Wordt langzaam-aan tijd, dat een dergelijk individu onschadelijk wordt gemaakt, voor hij verder kwaad kan brouwen.'*²⁵²

'Wij hebben af te rekenen met De Lange', begon het artikel waarmee Leeuwenburg zijn aanval inzette. De Lange werkte in Vlissingen sinds enkele jaren als hoofd van de coöperatieve bakkerij 'De Broederband'. Dat was de arbeiders-tegenhanger van de coöperatie 'Eigen Hulp'. 'De Broederband' was eind 1895 in Middelburg ontstaan na een staking bij de broodfabriek van A. Jeronimus. Als een van de stakingsleiders was toen ook De Lange ontslagen. Om de ontslagenen aan werk te helpen richtte de Middelburgsche Bestuurdersbond op voorstel van Van der Veer een eigen coöperatieve bakkerij op. In april 1896 ging deze van start in de Middelburgse Korte Geere. Kleine burgers, ambtenaren en dergelijke waren uitdrukkelijk van het lidmaatschap uitgesloten. In 1908 was 'De Broederband' niet enkel een bakkerij, maar had ze ook een zieken- en overlijdensfonds. Later zou nog een winkel opgericht worden. In 1899 stichtte 'De Broederband' een bakkerij in Vlissingen in een nieuw pand op de hoek van de Hobeinstraat en de Paul Krugerstraat aan de rand van de toenmalige stad. Binnen een jaar moest het gebouw overigens weer afgebroken worden omdat het verzakte. De herbouw werd in eigen beheer verricht. De voorzitter van 'De Broederband' zei bij de opening van het nieuwe gebouw: *'De herbouw te Vlissingen heeft mij geleerd, dat wel degelijk de arbeiders in staat zijn te werken in eigen beheer, zonder toezicht.'*²⁵³

De Vlissingse afdeling van 'De Broederband' was kleiner dan de Middelburgse. In 1902 woonden 637 leden in Middelburg tegen 268 in Vlissingen. In Middelburg waren nogal wat niet-socialisten lid van de coöperatie. In Vlissingen werd de organisatie van 'De Broederband' gecontroleerd door vrije socialisten. Uit hun kring werden steeds de bestuursleden en commissarissen (die de belangen van de leden vertegenwoordigden) gekozen. In 1908 was Frits de Kaart bij

27. Jac. L.A. de Lange in de dertiger jaren.

voorbeeld het bestuurslid dat toezicht op de bakkerij moest houden, terwijl Jacob Moerland commissaris was. In Middelburg kwamen na de oprichting van de SDAP-afdeling aldaar in 'De Broederband' geleidelijk aan discussie, ruzie en strijd. Zoals bij veel coöperaties was het ook bij 'De Broederband' gebruikelijk om eens per jaar dividend uit te keren aan de leden: een verdeling van de winst die gemaakt was. De sociaal-democraten, geïnspireerd door Wibaut, waren het daarmee niet eens. De coöperatie moest de arbeidersbeweging steunen door de winst aan arbeidersorganisaties te schenken. 'De Broederband' ging daar pas toe over, nadat in 1902 de Middelburgse sociaal-democraten een eigen verbruikskoöperatie hadden gesticht volgens deze principes: de 'Vooruit'. Aanvankelijk steunde De Lange het besluit van 'De Broederband', maar toen na 1903 de relaties tussen beide vleugels in de socialistische arbeidersbeweging aanmerkelijk verslechterden, bekoelde zijn enthousiasme.⁵⁵⁴

Langzaam maar zeker werd de sfeer in 'De Broederband' ongenietbaar. Terwijl de SDAP-ers poogden meer geld voor hun doeleinden uit de coöperatie te krijgen, werd het verzet van de vrije socialistische daartegen steeds groter. Het benoemingsbeleid van de coöperatie werd in de controverse betrokken, omdat beide vleugels over en weer elkaar ervan beschuldigden kandidaten van de tegenpartij te passeren. De Lange speelde een hoofdrol in deze ruzies. Vanuit zijn Vlissingse basis had hij de steun van de bestuursleden die vanuit Vlissingen werden benoemd: De Kaart, De Raad, Seymour, Stecher, Verhage, Janus Marinissen. Wilden de sociaal-democraten Bimmel chef in de bakkerij maken omdat het typografenvak zijn gezondheid ruïneerde, De Lange was tegen, want op deze wijze gingen de arbeiders in hun eigen organisatie het gezag invoeren. Zelf was De Lange later evenwel niet te beroerd chef te worden van de Vlissingse bakkerij. In 1905 bereikten de ruzies een eerste hoogtepunt, toen een verzoek van de Vlissingse leden om het personeel een loonsverhoging te geven werd afgewezen. Dergelijke dispuuten kwamen in elke coöperatie voor, maar in Middelburg en Vlissingen kregen ze extra scherpste doordat De Lange zijn brood verdiende in de coöperatie. In *De Baanbreker* verschenen berichten dat de toestand in de Vlissingse bakkerij niet naar behoren was. De Lange werd over deze aantijging zo kwaad, dat hij het bestuurslid Louw Onderdijk een blauw oog sloeg.⁵⁵⁵

Uit wat later bekend is geworden moet inderdaad van alles aan zijn bedrijfsvoering gemankeerd hebben. Hij liet de bezorgers (Chris Post en A. de Smit) een vrijheid die schadelijk was voor een zuinige bedrijfsvoering. Hij dreigde hen met ontslag, maar hij moest zijn principes te veel geweld aandoen om dergelijke dreigementen uit te voeren. Het volgende moment dekte hij ze tegenover het bestuur, want medewerklieden kon zeker hij, de redacteur van een vrij-socialistisch orgaan, niet aangeven. Door zijn opvliegendheid was De Lange bovendien een ideaal doelwit voor 'practical jokes'. Post en De Smit bekenden later *'er niet tegen te hebben opgezien De Lange [...] met een meelzak tegen het hoofd te gooien'*. Nog om een andere reden kon De Lange moeilijk een vuist maken tegenover zijn personeel. Vaak bleef hij, als hij tabak ging halen, wel een half uur weg omdat hij met De Kaart van alles te bespreken had of omdat hij een bezoek moest afleggen bij de vrouw van zijn collega Van Houte. Niets menselijks was de grote anarchistenvoorman in Zeeland vreemd. Maar de verhouding tussen De Lange en Van Houte werd er natuurlijk niet beter op. Al met al dreigde de situa-

tie in de Vlissingse bakkerij uit de hand te lopen. Een onderzoek van twee sociaal-democratische bestuursleden bracht aan het licht dat dit zo niet door kon gaan. Vrije socialisten zouden later beweren dat die bestuursleden met hun onderzoek het ontslag van De Lange wilden bevorderen om hem uit Zeeland te verdrijven, maar het bewijs daarvan is niet geleverd. Om een einde te maken aan alle onregelmatigheden, werd De Lange in januari 1908 overgeplaatst naar de Middelburgse bakkerij.

Dat leek Leeuwenburg het moment om de aanval op De Lange te openen. Nu kon hij wraak nemen voor het feit dat hij om zijn slechte ambtsvervulling zelf in *De Toekomst* was 'gesignaleerd'. *'Wij hebben af te rekenen met De Lange'. 'Hij zal zich toch niet beklagen, dat wij hem persoonlijk te lijf gaan? Hij toch zeker allerm minst?'* In De Lange viel Leeuwenburg de hele 'bende' van vrije socialisten aan, die principes preekte maar ze zelf met voeten trad, die schold op de sociaal-democratie maar zelf de arbeiders afhield van ernstige strijd om lotsverbetering. Het optreden van De Lange in de Vlissingse bakkerij werd uitvoerig uit de doeken gedaan. Hoewel zijn 'particuliere jachtterrein' tot privaatzaak werd verklaard, werd ook dat genoemd. Leeuwenburg voer blind op het kompas van de bezorgers en allen die iets tegen De Lange hadden, om te besluiten: *'t Wordt wel tijd, dat de Vlissingse arbeiders hem en zijn leugenkrantje links laten liggen. Wie toch eenig besef heeft van eerlijkheid en karakter schopt dit vieze individu zoo ver mogelijk van zich af. [...] De lucht, reeds zoo lang verpest, mocht wel eens gezuiverd worden!'* Een van De Lange's meest verknochte aanhangers, het bleek later Janus Marinissen te zijn, had reeds verklaard *'We zijn blij, dat we dien vuil-poets kwijt zijn.'*

Uiteraard konden de vrije socialisten deze frontale aanval niet onbeantwoord laten. Hun beweging en *De Toekomst* stonden op het spel. Het bestuur van 'De Broederband' bevestigde een deel van Leeuwenburgs beschuldigingen. De vrije socialistenverenigingen van Middelburg en Vlissingen stelden op aandrang van De Lange haastig een onderzoekscommissie in, bestaande uit Jacob de Witte, Jacob Moerland, Koo Joosse en Steven Gabriëls onder voorzitterschap van Gerard Angenent, die al een vooronderzoek had ingesteld en het personeel op de bakkerij in het bijzijn van De Lange had ondervraagd. Uiteindelijk concludeerde deze commissie dat De Lange als hoofd van de bakkerij de belangen van de coöperatie onvoldoende had behartigd en dat hij als anarchist niet hoofd van de bakkerij had moeten worden. Zoveel mogelijk werd verzwegen wat waar was van Leeuwenburgs beschuldigingen. De aantijgingen van het personeel waren echter vals en er bestond geen reden om De Lange als redacteur van *De Toekomst* te ontslaan. Wat de vrije socialisten betreft was de zaak daarmee gesloten. Op de ledenvergadering van 'De Broederband' in Middelburg wisten ze de aandacht te richten op de bezorgers. De vergadering van de Vlissingse coöperatieleden liep echter uit op een '*Fransche vergadering*', volgens Leeuwenburg door stoken van De Lange, volgens de vrijen door het voortdurend interrumpen door de Middelburgse sociaal-democratische bestuursleden (Eliza de Priester en Louw Onderdijk) wanneer vrije socialisten het woord voerden. Er ontstond een groot rumoer, handtastelijkheden dreigden. De voorzitter sloot schielijk de vergadering.⁵⁵⁶

Eind april werden de beschuldigingen tegen De Lange alsnog grotendeels ingetrokken. Maar de rust in de coöperatie keerde niet terug, want De Lange was

vast van plan wraak te nemen op de sociaal-democratische 'broodroovers'. Hij was intussen wel zo aangeslagen, dat hij in mei besloot de redactie van *De Toekomst* neer te leggen. Hij kreeg echter geen kans dat plan ten uitvoer te brengen, omdat een geschikte opvolger niet te vinden was. De Lange had de stellige indruk dat de SDAP-ers niet zouden rusten voordat hij bij 'De Broederband' ontslagen was. Hij ging daarom in de tegenaanval en beschuldigde het bestuur alsmede enkele sociaal-democratische functionarissen van malversaties dan wel zekere handelingen met vrouwen. Na een aantal zeer rumoerige vergaderingen werd een drietal beschuldigde werknemers inderdaad ontslagen, maar zijn beschuldiging van het bestuur kon De Lange niet staande houden. Lang kon hij in de coöperatie niet meer blijven. Op 12 november 1908 verklaarden de gezellen van de bakkerij niet meer met hem te willen samenwerken, waarna hij ontslag nam. Hij begon een melk- en groentenhandel in de Teerpakhuizenstraat, in een van de armoedigste buurten van Middelburg.⁵⁵⁷

f. het arbeidscontract, mei - juni 1908

De overwinning op De Lange streek Leeuwenburgs superioriteitsgevoel. Het zou echter een Pyrrhusoverwinning blijken te zijn. Op 1 juli 1908 werd de wet op het arbeidscontract ingevoerd. Arbeidscontracten bestonden in Vlissingen niet, al was er wel eens over gesproken. Ik herinner eraan dat de *Vlissingse Courant* dacht dat arbeidscontracten de arbeidsverhoudingen beheersbaar zouden maken. In 'Patrimonium'-kring had mr C. Lucasse al in 1901 een pleidooi voor het contract gehouden. Van hun kant waren de sociaal-democraten van de wet niet erg gecharmeerd. Ze zagen haar als een uitvloeisel van Kuypers dwangwetten. Anderzijds meende A. Jantzen, penningmeester van de ANMB, dat de metaalbewerkers, mits goed georganiseerd er veel voordeel uit konden halen. De kritiek van de sociaal-democraten nam echter toe toen de werkgevers in 1908 bijzonder slechte 'koeliecontracten' voorlegden. De vrije socialisten waren van het begin af aan tegen. De werklieden moesten zich niet in contracten langdurig vastleggen, maar vrijheid houden om steeds naar de stand van zaken te handelen. Bram Hooze van de Landelijke Federatie van Metaalarbeiders meende dat zolang werkgever en werknemer niet als volkomen gelijke en vrije mensen tegenover elkaar stonden, een arbeidscontract onzedelijk was. Een dergelijk onzedelijk contract mocht je als werknemer gerust verbreken. Deze overtuiging bleef een axioma in de syndicalistische vakbeweging.⁵⁵⁸

De arbeidscontracten werden in de Vlissingse bouwvakken zonder problemen ingevoerd, maar op 'de Schelde' had een en ander nogal wat voeten in de aarde. De directie (sinds 15 april 1908 was Jan Smit mededirecteur) wilde het standaardmodel van de 'Vereeniging van Nederlandsche Werkgevers', dat in overleg met bazen en portiers bijgesteld was invoeren. De werklieden werden gepasseerd. Pas nadat C.D. Mentink, voorzitter van het ChrPAS, bij toeval een concept-contract in handen had gekregen en het ChrPAS met de andere vakverenigingen had besloten een actie op touw te zetten, informeerde de directie de kern. *De Baanbreker* en *De Toekomst* lieten van het directievoorstel weinig heel. Bij het contract hoorde een vernieuwd fabrieksreglement dat waar mogelijk de werklieden de rechten ontnam die de wet hen had gegeven. 'Dat contract is zoo vernederend', meende een correspondent van *Het Volksdagblad* [De Kaart?], 'dat de arbeiders

nu toch zullen moeten inzien, dat het waar is, wat door ons altijd is beweerd, nl. dat er aan de directie van 'de Schelde' personen zitten, die den naam van schurken ten volle verdienen'. De wet wilde zondag- en nachtarbeid zoveel mogelijk uitbannen, maar volgens het nieuwe reglement kon de directie dergelijke arbeid opleggen wanneer ze deze maar nodig achtte. Ook de wettelijk geregelde doorbetaling voor verlet wegens het bevallen van de echtgenote of het overlijden van een familielid in de eerste graad, werd in het reglement buiten werking gesteld. Zo waren er nog wel meer punten waar de directie gebruik maakte van een artikel in de wet om allerlei wettelijke bepalingen in een bedrijfsreglement buiten werking te stellen.⁵⁵⁹

De drie vakcentrales (ChrPAS, VBB en PAS) werkten eendrachtig samen om door een groots protest van de werklieden de directie te dwingen de slechtste elementen uit het reglement te schrappen. Een vergadering op zaterdag 13 juni in het Concertgebouw werd door 900 werklieden bezocht, terwijl 200 buiten moesten blijven. C.J. Kuiper, propagandist van St Eloy, W.F. Dekkers van de ANMB en Leeuwenburg bekritiseerden contract en kern. In een motie besloot de vergadering met algemene stemmen op tien na, dat niet de kern maar de vakverenigingen de belangen van de werklieden moesten verdedigen. 'de Schelde' was niet het enige bedrijf waar de vakbonden in het geweer kwamen tegen slechte contracten. Bij de metaalfabriek van Wispelweij in Zwolle had bijna het hele personeel besloten om het contract niet te ondertekenen. Het wilde zelfs staken. Dekkers had echter, omdat maar weinig werklieden georganiseerd waren en Wispelweij bovendien weinig werk had, zonder met zijn katholieke collega Kuiper te overleggen de werklieden opgedragen: 'Allen teekenen'. 'Dit was voor ons nu niet plezierig', schreef de teleurgestelde secretaris van de Zwolse ANMB-afdeling in het blad van de ANMB. 'We zouden den strijd gaarne tegen zoo'n patroon aangebonden hebben, doch daar het hoofdbestuur het noodig oordeelde dat wij teekenen moesten, hebben wij het gedaan.'⁵⁶⁰

De dag dat de vakbonden in Vlissingen hun demonstratieve vergadering hielden, kwam de aflevering van *De Metaalbewerker* uit met het verslag van de gebeurtenissen in Zwolle. Dit was verraad concludeerden enkele vrije socialistische Vlissingen. Terwijl zo'n actiegeest onder het personeel heerste en de solidariteit zo groot leek, kwam Dekkers uit Amsterdam en decreteerde dat allen zich moesten overgeven aan de willekeur van de patroon. Piet Sinke vroeg namens het PAS aan de Zwolse ANMB-secretaris om inlichtingen. Een nieuwe oekaze uit Amsterdam mocht niet ook nog de actie in Vlissingen bederven. Intussen vielen 's maandags reeds enkele vrijen ANMB-ers aan over Wispelweij zodat weldra de hele fabriek in rep en roer was. De ANMB-ers en Leeuwenburg besloten een propagandavergadering te houden voor de ANMB. Leeuwenburg en Dekkers zouden later beweren, dat ze dit deden om de agitatie van deze vrijen tegen te gaan, maar het pamflet dat ze uitdeelden doet vermoeden dat ze van de agitatie gebruik wilden maken om leden te werven. Hun vergadering (donderdag 18 juni) verraste de andere organisaties in ieder geval volkomen. Waarom met de kritiek op de vrijen niet gewacht tot de besturenvergadering op 19 juni, vroeg Van Oorschot later. 'Het belooft ons terug te slaan, wanneer men ons aanvalt', antwoordde Leeuwenburg.

Uiteraard waren de andere organisaties aanwezig op die donderdag. Mentink

noemde de wijze waarop 'de modernen' de samenwerking zo plotseling verbraken, verraad. De gemoederen raakten verhit, toen De Lange zich keerde tegen 'de broodroover Leeuwenburg'. De arbeiders moesten zich maar aansluiten bij het PAS. Dan hoefden ze niet naar het pijpen van een centraal landelijk hoofdbestuur te dansen. Had de secretaris van de Zwolse ANMB niet aan Sinke geschreven: *'Alles tot in de kleinste bijzonderheden moet aan het H.B. gemeld worden en elk bevel daarom stipt uitgevoerd worden, want de patroons zijn ook sterk vereenigd en daarom weet het H.B. beter hoe er gehandeld moet worden als een ander. Lijkt het soms verkeerd, doe het toch, anders kunt gij er zelf de dupe van worden.'* De arbeiders konden het best zelf af, meende De Lange. Dat hadden ze in 1906 nog overtuigend bewezen. Leeuwenburg vond echter dat door de slechte leiding van de vrijen de staking bij Anker juist verloren was gegaan. *'Je liegt, el-lendeling! Houd je smoel, gemeene leugenaar'*, schreeuwden enkele ex-stakers en de propagandist moest een veilig heenkomen zoeken. Dekkers probeerde vervolgens zijn houding in de zaak-Wispelweij goed te praten en viel Bram Hooze aan. Ook dat maakte een zeer slechte indruk, want Hooze was afwezig. Toen De Lange over de stoelen heen naar het podium was gestormd om Dekkers uit zijn eigen blad te bewijzen dat hij de waarheid inzake Wispelweij verdraaide, werd het lawaai en gejoel zo groot dat inspecteur van Meerendonck de vergadering sloot.

Zo zie je maar weer *'dat die politieke duikelaars de vakactie in den regel bederven'*, meende de correspondent van het katholieke metaalbewerdersblad. Het ChrPAS trok zich terug. Tussen de vrijen en de 'modernen' werd nog uitvoerig gediscussieerd over de vraag wie de schuld had van het mislukken der vakactie, maar Leeuwenburg en de zijnen konden de indruk niet wegnemen dat zij zich misrekend hadden. In oktober werd die indruk nog versterkt toen Dekkers Leeuwenburg voor de voeten wierp, dat hij in Vlissingen veel te voorbarig te werk was gegaan. Een flink aantal van de werklieden van 'de Schelde', waaronder veel vrijen, had de buik vol van de landelijke organisaties. Door dezen, schreef 'een werkman van De Schelde', waren de arbeiders in een dood slop terecht gekomen. *'Het is toch een feit dat het optreden der vakorganisaties eindigde in een propaganda maken voor de zaak der S.D.A.P. en die van den neutralen(?) Metaalbewerdersbond [de ANMB]. Met het oog op het verkrijgen van een goed fabrieksreglement, is het daarom noodig dat wij arbeiders weder vertrouwen gaan stellen in de door ons zelf gekozen menschen.'*²⁵⁶¹

Of met die zelf gekozen mensen de kern bedoeld werd is niet duidelijk. In ieder geval wenste de directie slechts daarmee te onderhandelen. Via de kern moesten de arbeiders hun grieven kenbaar maken en via de kern werden enkele wijzigingen in het reglement aangebracht. De sympathie der arbeiders herwon de kern echter niet, al kwamen ze ook in groten getale op een vergadering om de voorstellen van de kern te bespreken. Teleurgesteld over het geïntreger van de vakbonden richtten ze op zaterdag 20 juni een eigen vakvereniging voor werklieden van 'de Schelde' op, 'Ons Belang' geheten, die zich niet bij een landelijk verband zou aansluiten. Zowel op vergaderingen als in de activiteiten zouden *'steeds beginselen en politieke richtingen gemeden'* worden. Stakingen elders zouden alleen gesteund worden wanneer de stakers op hetzelfde standpunt stonden als 'Ons Belang', wat dat dan ook was. Ik vermoed dat de a-politieke teneur van de

statuten ingegeven werd door de wens front te maken tegen de ANMB. Niet voor niets speelde een aantal vrije socialist (Marinissen en Van Aartsen) een rol in de vereniging. Leven van Oorschot verwachtte er heel wat van.⁵⁶²

'Ons Belang' werd opgericht met 70 leden, had er in juli 200 en zou op haar hoogtepunt (na enkele maanden) zo'n 570 leden tellen. T.J.C. van Aartsen, de voorzitter van de kern, was haar voorzitter, totdat hij in 1910 werd afgezet omdat hij bij de directie in een te goed blaadje stond. Dat was een van de weinige keren dat de vereniging naar buiten trad. In december 1910 organiseerde ze nog een lezing over draadloze telegrafie, maar daarna was het uit. Op 27 april 1913 werd ze opgeheven, zonder ook maar iets gepresteerd te hebben, want de directie hield hardnekkig aan de kern vast als onderhandelingspartner. Er waren toen nog 160 leden over en de kas was 13 gulden rijk. Secretaris C. Snoep overhandigde later dat geld aan de openbare bibliotheek.⁵⁶³

g. terugval

Na de drukte van 1908 kwam opnieuw apathie over de werf arbeiders. Het arbeidscontract van 1909 werd, nadat de kern enkele wijzigingen had weten aan te brengen, de arbeiders zonder veel moeite opgedrongen. *De Toekomst* en *De Baanbreker* konden de gevolgde procedure, het contract en een tegelijkertijd voorgelegd reglement van het fabrieksziekenfonds in heftige bewoordingen afwijzen, de arbeiders liet het koud. Tekenend voor de apathie van de Scheldearbeiders is de uitslag van de verkiezingen voor het bestuur van het fabrieksziekenfonds (1910): van de 1000 stemgerechtigden brachten 353 hun stem uit, waarvan 102 van onwaarde. De ANMB, zowel als de 'gecombineerde vakvereniging' bleven klein. Van de 14 betalende leden uit het eerste kwartaal van 1908 had de ANMB-afdeling begin 1909 nog 12 over. In 1910 was de afdeling zo klein dat het hoofdbestuur van de ANMB er ernstig over dacht om de Vlissingse en Middelburgse afdelingen samen te voegen. Door een heftig protest van de Vlissingers, die dachten dat dit idee uit Middelburg kwam kon deze samenvoeging voorkomen worden. De confessionele vakbeweging verging het niet beter. De protestants-christelijke metaalbewerksvereniging, die zich in het voorjaar van 1908 vanwege de contributie van het landelijk verband afscheidde, bleef zeer klein. In april 1909 waren er leden die de afdeling maar wilden ontbinden. Ook de St Eloy-afdeling kampte in de tweede helft van 1908 met een forse inzinking.⁵⁶⁴

Midden in het gekrakeel van 1908 vertrok Leeuwenburg. Twente had een propagandist nodig. Partijvoorzitter Vliegen ried Leeuwenburg ernstig aan daarheen te gaan. Het partijbestuur vond Twente belangrijker dan Zeeland: Van Kol vertegenwoordigde dat district in de Tweede Kamer en het vrije socialisme was er sterker. De afdelingen daar konden meer geld bij elkaar brengen, het partijbestuur had voor Twente 150 gulden meer over dan voor Zeeland, Van Kol droeg een derde van de kosten, zodat de Twentenaren een hoger salaris konden bieden dan de Zeeuwen. Eind mei 1908 solliciteerde Leeuwenburg. Nog op 18 juni, de dag van de rumoervergadering met Dekkers, liet hij het partijbestuur echter weten 'veel liever' in Zeeland te blijven wanneer het zijn sollicitatie niet kon billijken. Doch nadat de jonge propagandist alles in de war had gestuurd in Vlissingen, achtte het partijbestuur zijn overplaatsing zeer gewenst. Op 1 juli verliet hij Vlissingen. Achteraf gezien is het vertrek van Leeuwenburg de Zeeuwse sociaal-

democratie niet tot schade geweest. In Twente had hij al snel de grootste moeilijkheden. Hij ontpopte zich als een woordvoerder van de uiterste rechtervleugel in de partij en een fervent marxistenjager. Hij pleitte voor samenwerking met de progressief-liberalen bij de verkiezingen en veroorzaakte daarmee grote opschudding in de partij. Zijn positie werd onhoudbaar. In mei 1911 nam hij ontslag als propagandist. Het werk bevredigde hem niet meer en de arbeiders waren hem te lauw. Hij ging MO-Engels studeren en werd leraar aan een HBS in Groningen. Daar stierf hij in augustus 1917 na een langdurige ziekte.⁵⁶⁵

De Zeeuwse sociaal-democraten waren over het plotselinge vertrek van Leeuwenburg niet erg te spreken. Hij was, zo schreef Piet Praag aan het partijbestuur, *'de eenige en eerste persoon in deze plaats doorkneed in onze beginselen'*. Praag vreesde *'door onafzienbare tijd op eigen wieken te moeten drijven ons meer achteruit dan voor L.'s komt'*. De activiteiten van de afdeling zouden in ieder geval *'een gevoelige knak'* krijgen. Die sombere vooruitzichten waren ingegeven door de wetenschap dat het wel even zou duren voordat een nieuwe propagandist zou komen. Niemand wilde naar Zeeland gaan. Het Partijbestuur wilde wel over (een deel van) het geld van Ogterop beschikken, maar was niet bereid de Zeeuwen te helpen bij het zoeken van een nieuwe propagandist. Op aandrang van Wibaut nam Sannes naast zijn baan voor een deel van Leeuwenburgs salaris een jaar de propaganda in Zeeland waar. De Vlissingse sociaal-democraten waren nu een voortdurend in de stad aanwezige partijfunctionaris kwijt. De vormeer en sigarenhandelaar Willem van Broekhoven, een man met hart voor de zaak, maar niet een figuur die de sociaal-democratische beweging in het openbare leven kon doen horen, volgde Leeuwenburg op als voorzitter van zowel de SDAP-afdeling als de VBB.⁵⁶⁶

De sociaal-democratische beweging in Vlissingen raakte in verval. De vrouwenclub had in maart 1909 nog steeds zes leden. Eind september 1908 wist de VBB een afdeling van de 'Ned. Bond van Arbeiders in het Bakkers-, Chocolade- en Suikerwerkbedrijf' op te richten. In mei 1909 werd Chris Post echter secretaris van de afdeling en hij stelde kritische vragen aan de SDAP-ers. We mogen dus concluderen dat deze afdeling zich los had gemaakt van de moderne beweging. Heroprichting van een slagsgesellenvereniging mislukte en een jaar later ook de oprichting van een timmerliedenvakbond. De enige vakvereniging die enigszins floreerde was die van het spoor- en tramwegpersoneel. Deze groeide van 48 leden in november tot 53 leden in januari 1909.⁵⁶⁷

De SDAP-afdeling liep eind september terug naar 20 leden, terwijl de kas een tekort had van 35 gulden. Ter vergelijking: de Middelburgse afdeling had in 1909 tussen de 96 en honderd leden. De SDAP lag er behoorlijk uit bij de Vlissingse arbeiders. Op een vergadering met Sannes over staatspensioen kwamen 50 toehoorders, op de meiviering van 1909 slechts 40. Bij de landelijke verkiezingen van 1909 kon de afdeling zich maar povertjes manifesteren. Met de gemeenteraadsverkiezingen van juli 1909 deed ze zelfs niet mee. Ze adviseerde de kiezers zich van stemming te onthouden, *'zulks op grond dat, nu geen S.D. kandidaten zijn gesteld, het voor de S.D. kiezers, gezien de gestelde burgerlijke kandidaten en hetgeen de arbeiders van hen kunnen verwachten, onverschillig kan zijn welke van dezen de lakens zullen uitdeelen'*. *'Als ik daar nog eens aan terugdenk'*, herinnerde een oude SDAP-er zich, *'dan was dat toch wel wat dat we met een man*

of tien à twaalf met bravoure een advies gingen uitgeven aan de bevolking. Dat was toch wel een beetje hovaardig.' De kas bleef leeg en het tekort van 35 gulden kon niet teruggebracht worden. Er werden twee vergaderingen aan gewijd, waarop heftige discussies gevoerd zijn. De huishoudelijke vergaderingen werden overigens matig tot treurig-slecht bezocht. De Vlissingse sociaal-democratie was stil komen te vallen.⁵⁶⁸

Met de vrije socialisten ging het niet veel beter. Leeuwenburgs vendetta tegen De Lange had in het vrije kamp reeds langer bestaande spanningen tot ontlasting gebracht. Die spanningen moeten reeds in juli 1903 zijn ontstaan toen De Lange weigerde de opbrengst van een meeting aan het vrij-socialistische zangkoor 'Zingen en Strijden' af te staan. Joosse, die de gelden van dit zangkoor beheerde, raakte hierover zeer verbolgen. Er waren rake klappen gevallen als anderen De Lange niet hadden tegengehouden. 'Om der bewegingswille' werd de zaak in de doofpot gedaan, maar Joosse vergat haar niet. De Lange was een autoritaire man die met vaste hand *De Toekomst* redigeerde. Kritiek op zijn persoon haalde niet dan met moeite de kolommen van het blad. De oude Vlissingse medewerker 'Argus' viel daar reeds over in 1905: 'Ja, de L., u plaatst critiek, maar verdragen kunt ge ze niet, dat hebt ge misschien gemeen met den grooten H. Polak van Amsterdam, bijgenaamd de vakpaus'.⁵⁶⁹

Joosse bleek in 1908 een van Leeuwenburgs informanten te zijn geweest. 'Hoogverraad!', riepen zijn geestverwanten en Joosse kreeg het zwaar te verduren. Hij had tegen de oudgedienden Frits de Kaart en Gerard Angenent slechts de steun van de metaalbewerker Janus Marinissen en de zeeman Steven Gabriëlse. Er kwam een voorlopige pauze in de discussies toen Joosse geroyeerd werd als lid van de 'kommunistisch-socialistische vereeniging', geen toegang meer kreeg tot de kolommen van *De Toekomst* en het arbeidscontract bij 'de Schelde' aller aandacht opeiste. Bovendien werd De Kaart ernstig ziek. Het getwist in Vlissingen rond De Lange was niet geheel terug te brengen tot persoonlijke tegenstellingen. De discussies hebben, evenals in 1894, veel weg van een generatieconflict. Joosse, Marinissen en Gabriëlse kwamen allen rond of na de eeuwwisseling in de beweging. De Kaart, Angenent, De Raad en anderen liepen toen al een tijdje mee. Zij waren minder strikt dan Joosse en Marinissen. Angenent had zeker geen goede relatie met De Lange, maar omwille van de beweging liet hij hem niet helemaal vallen. De Kaart was een overtuigende vrijdenker, maar dat verhinderde hem niet met een dominee van gedachten te wisselen en deze op straat vriendelijk te groeten. Voor Joosse was zoiets onmogelijk. De Lange sjoemelde met gelden, preekte zus maar deed zo: die moest uit de beweging, vond Joosse. Je ging niet bij verdedigers van Troon, Beurs en Altaar werken en wie dat van de kameraden wél deed kon erop rekenen door Joosse uitgejouwd te worden. Zelfs schrok hij er niet voor terug kritiek te uiten op Domela Nieuwenhuis. Een verschil in mentaliteit dus, maar het generatieconflict bleek ook uit andere dingen. Joosse, Marinissen en Gabriëlse waren actieve vakbondsmensen. De eerste twee speelden een belangrijke rol in de 'gecombineerde vakvereniging' en de laatste in de ANZB-afdeling. Zij bouwden aan vakorganisaties veel sterker dan Frits de Kaart bijvoorbeeld. Wat de ontwikkeling van de organisaties ondermijnde, keurden zij af. In die zin zal Joosse dan ook kritiek op Nieuwenhuis hebben gehad.

Het kamp met De Kaart was trouwens ook geen eenheid. De Kaart steunde De Lange door dik en dun, terwijl Angenent de Middelburgse redacteur in juni 1908 graag had gewipt als redacteur van *De Toekomst*.⁵⁷⁰

Op 12 oktober overleed, 51 jaar oud, Frits de Kaart. Hij leed reeds drie jaar aan een slopende ziekte, waardoor hij meer en meer aan het bed gekluisterd was, doch de onmiddellijke doodsoorzaak was, afgaande op de berichten, een hersenbloeding. De begrafenis van deze '*directeur van het Socialisme*', zoals een katholiek hem eens genoemd had, op woensdag 14 oktober werd zo'n eerbetoon, dat zelfs de *Vlissingse Courant* er een verslagje van opnam. Juist de onmiddellijke oorzaak van zijn dood vergrootte de woede van De Kaarts vrienden tegen het andere kamp. De Kaart was over een brief van Joosse en de zijnen in *Het Volksdagblad* bijzonder kwaad geworden. Even later kreeg hij de hersenbloeding. Daarna gooide Joosse nog olie op het vuur toen hij met de woorden '*Wat kan mij dien rommel schelen*' weigerde bij te dragen aan een krans op de lijkst. De vete tussen beide kampen zou de activiteiten van de vrije socialistenvereniging, zoals de 'kommunistisch-socialistische vereeniging' na de dood van De Kaart ging heten, voor enkele jaren helemaal lamleggen. Op den duur verslechterde ook de verhouding met de Middelburgse vereniging zodanig dat het leek alsof *De Toekomst* vanuit Vlissingen werd geboycot. Pas in 1910, nadat de meiviering door al het geruzie in het water was gevallen, besloten beide kampen de strijdbijl te begraven en ook met Middelburg de verhoudingen weer in het reine te brengen.⁵⁷¹

Inmiddels organiseerden de vijanden van De Lange zich ook in een afdeling van de vrijdenkersvereniging 'De Dageraad'. Deze werd na een redevoering van ds N.J.C. Schermerhorn over de zojuist in Spanje terechtgestelde vrijdenker en schoolhervormer Francisco Ferrer, in een stampvolle zaal van 'De Oude Vriendschap' in oktober 1909 met 16 leden werd opgericht. Op zich past de oprichting van deze afdeling in de sterke groei die 'De Dageraad' eind 1909 doormaakte. De oprichting van de Dageraad-afdeling leverde het streven van de vrije socialisten een speciale organisatorische vorm, immers voorafgaand aan de maatschappelijke verandering moest eerst het bewustzijn van de mensen veranderd worden. Dat idee vonden we reeds bij Lanssen. Hoewel 'De Dageraad' een politiek-gemengde vereniging was, rekenden de Vlissingse Dageraadsmannen zich tot de vrije socialisten. Zij leverden de leidende figuren in de afdeling: Mieremet, Van Oorschot, Gerard Angenent, Piet van Steveninck en Piet van der Klift, die in 1934 zijn 25-jarig jubileum als penningmeester zou vieren. In november 1910 was de afdeling aangegroeid tot 30 leden.⁵⁷²

Bij zoveel apathie onder de arbeiders en verdeeldheid in eigen kring kon ook de vrije vakbeweging niet floreren. De 'gecombineerde vakvereniging' bleef schommelen rond de 50 leden maximaal. De actie aan 'de Schelde' in 1908 leverde enige ledenwinst op, maar daarna zakte het aantal weer. Janus Marinissen, geboren op 18 september 1868 te Oostkapelle, was de leidende figuur. Hij verkocht het blad *De Arbeid* en zorgde voor steunlijsten, wanneer stakingen elders gesteund moesten worden. Samen met Joosse, penningmeester van het PAS, hield hij de vakorganisatie zo goed mogelijk op de been. De enige vrij-socialistische vakvereniging die het voor de wind ging was, met ongeveer honderd leden, de afdeling van de zeeliedenbond. Zo blijkt de vrij-socialistische beweging zich

slechts ten dele hersteld te hebben van de crisis van 1904-5. Wellicht had het herstel sterker kunnen zijn, maar de leidende figuren in de vrije beweging waren onderling te verdeeld om flinke propaganda te maken.⁵⁷³

b. slot

De jaren 1906-1910 kunnen beschouwd worden als een tussen- en overgangsperiode. De SDAP-afdeling wordt opgericht, maar deze zou eerst enige omvang bereiken na 1910. Met M.A. van Boekhout kwam voor het eerst een door arbeiders gesteunde kandidaat in de gemeenteraad die niet in de gunst stond van de 'heeren'. Zijn overwinning op Jan Smit vormt een mijlpaal in de politieke geschiedenis van de stad. SDAP-kandidaten leden echter fiasco. Ook de moderne vakbeweging deed in Vlissingen haar intrede, maar afgezien van de vereniging voor spoor- en tramwegpersoneel bleef ze zeer zwak. De vrije socialisten konden echter -afgezien van de zeeliedenbond- ook niet bogen op successen op vakbewegingsgebied. Eerst na 1910 zou de vrij-socialistische vakbeweging weer enigszins opkrabbelen van de crisis waarin ze na 1903 was geraakt. In de jaren 1906-1910 vond bij de vrije socialisten een wisseling van leiders plaats, gemarkeerd door de dood van Frits de Kaart.

Overgangen maken een dieper inzicht mogelijk. In verband met de SDAP kunnen enkele interessante opmerkingen gemaakt worden. Voor een deel is de zwakke opkomst van de partij veroorzaakt door de sociale opbouw van de stad. De Vlissingse SDAP-afdeling ontbrak het aan intellectueel ontwikkelde krachten, dat wil zeggen de enigszins geschoolde sociaal-democraten in Vlissingen (De Meij, de spoorwegmannen) konden zich vanwege hun baan niet op de voorgrond plaatsen, of ontbrak het aan propagandistische kwaliteit. De witte-boordjes proletariërs werden bovendien door een sociale kloof gescheiden van de werklieden. Als politieke partij diende de SDAP zich bovendien te manifesteren in de politiek: het terrein van de tegenstanders, waar intellectuele kracht vereist werd. Pieterse van Wijck en Hendrikse die de SDAP-afdeling in de verkiezingen vertegenwoordigden beschikten daar onvoldoende over. *Middelburgse* partijgenoten moesten de SDAP-opvattingen verdedigen. De geringe financiële kracht van de afdeling, een ander gevolg van het feit dat Vlissingen een arbeidersstad was, versterkte de effecten van die intellectuele zwakte alleen maar. Overladen door schulden kon de afdeling de propaganda niet bekostigen.

Het partijbestuur van de SDAP, zag weinig heil in het calvinistische Zeeland en liet de partijafdelingen daar maar ploeteren. Dat had nog lang kunnen duren, als niet de Middelburgse mevrouw Ogterop niet 600 gulden per jaar aan de Zeeuwse sociaal-democratie had gegeven. Komst en vertrek van Leeuwenburg laten zien hoe eigen economische wetten in de arbeidersbeweging heersten: de vleugel die over de beste financiën beschikte had de beste kansen uiteindelijk de ander te overheersen. De rol van de rijken in de SDAP is daarom te weinig onderzocht. Dit hoofdstuk toont het belang van de giften van rijke SDAP-ers aan. Vrijgestelde propagandisten werden in de SDAP voor een deel uit particuliere fondsen betaald. Wibaut betaalde aanvankelijk het salaris van Helsdingen, Ogterop vanaf 1907 driekwart van het salaris van de Zeeuwse propagandist, Van Kol voor een deel dat in Twente. Daarnaast sprongen rijke geestverwanten regelmatig in wanneer nieuwe instellingen op poten gezet moesten worden, zoals de sociaal-

democratische coöperaties.

Vrijgestelde propagandisten waren van groot belang voor de ontwikkeling van de SDAP. Mocht Leeuwenburg vooral uitblinken in het brokken maken, zijn opvolger zou laten zien dat het ook anders kon. De vrijgestelde bracht, als hij de juiste man was, kennis en kunde mee; hij kon in het bureau voor arbeidsrecht juridische bijstand verlenen; hij kon de partij naar buiten vertegenwoordigen en was altijd beschikbaar voor de organisatie. Juist in Vlissingen kon een goede vrijgestelde in de gemeentelijke politiek de zaak van de sociaal-democratie beter verwoorden. Pieterse van Wijck of Hendrikse werden door de kiezers daarvoor niet geschikt geacht.

Financiële en intellectuele hulp waren vóór 1910 echter niet voldoende om de SDAP op te stuwten. Er bestond in het algemeen een anti-SDAP-stemming in Vlissingen. Bij de werklieden werd die óók gevoed door wat wel 'lokalisme' genoemd wordt: men wil in de eigen gemeenschap alles zelf regelen en niet moeten gehoorzamen aan bevelen van buitenaf. Dat lokalisme hinderde ook de opkomst van de moderne vakbeweging. De ANMB, zo meenden de oprichters van de fabrieksvereniging 'Ons Belang', diende de zaak van de SDAP. De SDAP was niet alleen een zaak van de heren, maar ook een organisatie van wijzen en gehoorzamen. Nog sterker gold dat de moderne vakbeweging. De Vlissingse werklieden wilden zelf uitmaken wat ze zouden doen. Bij de metaalbewerkeren werd het lokalisme gestimuleerd door de politiek van 'de Schelde'. De federatieve opbouw van de vrij-socialistische organisaties sloot veel beter aan bij de wens zoveel mogelijk autonoom te zijn.⁵⁷⁴

Vergeleken bij de SDAP en de moderne vakbeweging hadden de vrije socialistenvel veel gemakkelijker toegang tot de werklieden, maar dit voordeel wisten ze niet te benutten voor de versterking van hun organisaties. De bij het NAS aangesloten onafhankelijke vakbeweging groeide weinig. Toch komen de niet-georganiseerde werklieden in dit hoofdstuk niet naar voren als passieve, willoze lieden. Zij lijken individualisten te zijn geweest die handelden naar wat volgens hun inzicht hun eigenbelang hen voorschreef. Dit hoofdstuk dwingt opnieuw te vragen naar de inhoud van het vrije socialisme in Vlissingen. Een nieuwe generatie komt naar voren, die strenger in de leer lijkt. De oudere generatie hechtte meer aan de leiders in de beweging en soms deed ze om enig aanzien de principes ook geweld

28. W. Verhage in later jaren als voorzitter van de volkstuintjesvereniging 'Levenslust'.

aan. De Lange nam een toezichthoudende functie in de bakkerij van 'De Broederband' op zich. Van Aartsen en Verhage lieten zich door de directie van 'de Schelde' op sleeptouw nemen voor allerlei baantjes in de fabrieksorganisatie (kern, ziekenfonds en later de tuintjesvereniging). Wat er socialistisch was in hun vrije socialisme en wat onafhankelijkheidszin is moeilijk uit te maken.